

A „nevelő szórakoztatás” válsága 1954-ben

A bányász-operett és a Fővárosi Víg Színház bukása¹

„Budapesten az elmúlt évadban hatalmasra nőtt a színházi előadások iránti igény. Bizonyítja ezt mind színházaink növekvő látogatottsága, mind a legkülönbözőbb színvonalú rendezvények és esztrád műsorok számának felduzzadása. Ezzel kapcsolatban beáramlott erre a területre a polgári kultúrszemét is. Célunk ezzel kapcsolatban a jövő színházi évadban a jelentkező színházi igényt megfelelő mederbe terelni, színvonalas műsorokkal kielégíteni anélkül, hogy költségvetési többletkiadást okozna.”²

A színházak államosítása után a szórakoztató zenés produkciók fogyasztásának kulturális és előadás kontextusa gyökeresen átalakult. Korábban üzleti alapú magán-színházi modellben működő műfajaik – az operett és a zenés vígjáték – ezután csak államilag szponzorált, ugyanakkor központilag irányított és ellenőrzött teátrumokban kerülhettek színre. A tanulmány az új, Szovjetunióból transzferált zenés színházi gyakorlathoz és esztétikához való alkalmazkodás útjait, pontosabban e „nevelő szórakoztatás” elméletének és gyakorlatának 1954-re kibontakozó válságjelenségeit vizsgálja a két pesti szórakoztató zenés színház, a Fővárosi Operettszínházra és a Fővárosi Víg Színház példáján. A színházi szférában 1954-re váltak érzékelhetővé azok a kulturális köntösben jelentkező politikai háttérküzdelmek, melyek általánosan fogalmazva az 1953. júniusi kormányprogram támogatói és döntési pozícióban maradt ellenfelei között bontakoztak ki. E szembenállás a színházi irányítás párt- és állami szintjein, valamint a színházszakmai szervezetekben jellemzően a korlátozott többszólamúság sürgetői és a Zsdanov nevével fémjelzett szocialista realizmus egyeduralmához az új politikai helyzetben is ragaszkodók konfliktusaként jelentkezett. E permanens kultúrharcot vizsgálati területünkön befolyásolta a művész színház prominenseinek még a két háború közötti pesti színházi erőviszonyokból eredő ellenszenve a sekélyesnek tartott zenés színházi tömegkultúra iránt. 1954 újrarendezett kultúrpolitikai célkitűzéseit stílusában is jól szemlélteti Vitányi Iván „A tömegek zenei igényeiről” szóló írása:

„Lenin mondotta a kultúráról Zetkin Klárával való ismeretes beszélgetésében: 'Kell-e egy törpe kisebbségnek finom, édes biszkvitet felszolgálnunk, amíg a munkás és paraszttömegek fekete kenyéren tengődnek?' – Valóban, a kapitalizmus kultúrpolitikája kétféle igényt követett. Kivételezetteknek magas színvonalú művészetet – finom, édes biszkvitet, a tömegeknek selejtet – fekete kenyeret. Mi ezzel a káros örökséggel nem tudtunk még teljesen szakítani. Nem tudtunk még elegendő mennyiségben és minőségben olyan táplálékot nyújtani, amely nem kalács ugyan, de

¹ A tanulmány az MTA-ELTE Válságtörténeti kutatócsoport támogatásával készült. Rövidített változata 2013-ban a *Korall* 14. évfolyam 51. számában jelent meg.

² MNL OL M-KS 276-91. 174. ö. e. Tudományos és Kulturális Osztály. „Javaslat a főváros színházzal való fokozottabb ellátására és esztrád színház létesítésére” 1954. július 19. 2.

nem is fekete, hanem jó, ízletes, tápláló, fehér kenyér. Nem képletesen szólva: rendeztünk viszonylag kisszámúban magas színvonalú hangversenyeket, rendeztünk hatalmas mennyiségben, de alacsony nívón esztrádműsorokat, de nem rendeztünk elegendő számban olyan műsort, amely az esztrád közönségének ízlését továbbfejleszti: nem tanultuk meg olyan módon kielégíteni közönséget, hogy egyben növeljük, neveljük, fejlesszük igényeit. Nem tanultuk meg annak a módját, hogy ne csak jóllakassunk, de új, nemesebb szükségleteket is ébresszünk.”³

Vajon létezik-e az igényelt műalkotástípus? 1954-re – az új szakasz célkitűzéseinek részeként – bővült és sokszínűsödött a zenés szórakoztató színházi produkciók kínálata. Az életszínvonal növelő intézkedéseknek, s a bérkiáramlási többletnek köszönhetően pedig nőtt a pusztán szórakoztató zenés előadások iránti kereslet. Az élénkülő fogyasztásra a sajtóban és a hivatalos iratokban az átpolitizált műfajokat, elsősorban a szocialista operettet fenyegető válságként reagáltak. Rengeteget írtak a „burzsoá kultúrszemét” beáramlása ellen folytatandó harcról, de már nem egyetlen szólamban. A „beözönlést” gazdasági oldalról a nemzeti jövedelemből a lakossági fogyasztásra jutó magasabb összegek, s az 1954-ben növekvő reálbérek tették lehetővé. A kulturális politika oldaláról pedig az, hogy a szocialista realizmus színházi egyeduralmát vaskézzel megvalósító Révai Józsefet 1953-ban leváltották a népművelési miniszteri székből. A KV 1953. júniusi határozatában szemére vetették személyes vezetési stílusát, monopolhelyzetét az ideológiai területén, s hogy akadályozta a vélemények harcát a művészetben. Utóda Darvas József határozatlanabb, a politikai taktikához alkalmazkodó minisztersége idején a háború előtti zenés színházi ipar néhány képviselője feltűnhetett a pesti színpadokon. A művelődési házakban klasszikus operett estek⁴ arattak sikert, a falusi közönséget megcélzó hanki brigádok pedig újra felvettek műsorukba a háború előtti sikerszámokat. Az induló jellegű, szovjet mintájú szórakoztató muzsika helyére azonnal benyomult (volna) a modern, „nyugati” tánczene.⁵ 1950-53-hoz képest tehát a nézők, legalábbis Budapesten, jegyvásárlásaikban némileg demonstrálhatták ízlésüket, korlátozottan újból követhették korábbi zenés színházi fogyasztási szokásaikat.

A dolgozat a befogadók/nézők kondicionálására vonatkozó korabeli elképzelések, illetve a tényleges befogadói preferenciák, s az azokra a színházi irányítás különböző szintjeiről érkező reakciók vizsgálatát célozza. Ehhez párhuzamos történetként kínálkozik a Fővárosi Operettszínházban színre kerülő bányász operett, a *Két szerelem* bukása és az 1952/53-as évadtól második pesti operettszínházként működő Fővárosi Víg Színház meglepetésszerű megszűntetése épp egy százas szériát produkáló új magyar zenés vígjáték, a *Szombat délután* sikere idején. Abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a két ügy összefügg,

³ Vitányi 1954: 33.

⁴ A Szerzői Jogvédő Hivatali igazgatója 1953. december 2-i levelében felhívja az Népművelési Minisztérium (továbbiakban NM) Jogi Osztályának figyelmét, hogy az Építők Szakszervezete 1100 személyes kultúrtermében sorozatban játszanak sikeres operetteket, kiváló színészekkel, jelentős belépődíjakkal, s nem tesznek eleget szerzői jogdíjfizetési kötelezettségüknek. MNL OL XIX-I-3-a 348. d.

⁵ Az 1954. május 14-i NM miniszterhelyettesi értekezletén javaslat született a szórakoztató és tánczenei műfaj színvonalának megjavítására. Erősnek ítélik a kozmopolita-imperialista tánczene befolyását, melynek alkotói és előadói sokszor politikailag is ellenséges csoportosulások, melyek a júniusi kormányprogram után háttérbe szorították az egészségesebb magyar tánczenei stílus kísérleteit. MNL OL XIX-I-3-o 1. d.

s hogy a levéltári és sajtó források feltárhatják a zenés színházi fogyasztói attitűd gyors megváltoztatására irányuló korabeli hatalmi törekvés és értelmiségi ambíció buktatóit. Rá kívánunk láttatni arra is, hogy a színházi irányítás különböző szintjein milyen eszközökkel kívánták kezelni a nevelő szórakoztatás elméletének és gyakorlatának 1954-re tagadhatatlan válságát.

A fogyasztás/befogadás a zenés színházban

„Valójában ezek a nézők már bizonyos elvárásokkal jöttek a színházba, amelyet az előadáshoz hozzá is akartak tenni, de a felkínált anyag feldühítette őket, mivel ellenállt az általuk látni vágyottaknak.”⁶

A fenti kérdés nem csupán kvantitatív oldalról – nézőszám, jegybevétel – közelíthető meg. Az előadás recepció problémái az 1980-as évektől merültek fel az irodalmi befogadás vizsgálatának melléktermékeként. E hermeneutikai, illetve szemiotikai irányzatnak számunkra a történeti kutatásban hasznosítható vonatkozásai izgalmasak. Marvin Carlson szerint a színházi befogadás problémájának tudatosulásához Isernek az olvasást „konkretizációk” folyamatként ábrázoló elképzelése, Jaussnak az olvasó tapasztalati diszpozícióját leíró „elvárás horizont” koncepciója mellett elsősorban Umberto Eiconak a „mintaolvasó”, illetve a „zárt és a nyitott szövegek” fogalma segített. Carlson utal az előadás recepció társadalmi dinamikájára,⁷ mely jelen vizsgálatunknak is középpontjában áll. Felveti, történeti szempontból milyen kevésbé vizsgálták a színházi reklám és a programfüzetek hatásmechanizmusát, illetve a dramaturgok, és kritikusok szerepét, mint amelyek és akik „(...) a néző interpretatív stratégiáit és vágyait is stimulálják és vezetik.”⁸

Marco de Marinis színházi befogadással foglalkozó tanulmányában a rendező, az előadó (performer) és a néző „dramaturgiájának”⁹ – összefüggéseit vizsgálja. Ha – ahogy általában tesszük – a néző előadásbeli tevékenységéről (dramaturgiájáról) passzív értelemben beszélünk, akkor a közönség csak mint „a rendező, az előadók, és ha van, az író akcióinak/műveleteinek célpontja” jön számításba. A néző dramaturgiáját aktív értelemben vizsgálva azonban a befogadói műveletek: „interpretáció, esztétikai mérlegelés, emlékezés, érzelmi és intellektuális reakció stb.” működésére kérdezzünk. De Marinis koncepciójának újdonsága az előadás szinkron jelentésteremtő eszközeinek (szövegértelmezés, rendezés, színészi játéktípus, stb.) kódolásával kialakítani szándékozott ún. „mintanézői” és a valós befogadói reakcióik elkülöníthetőségének tételezése. E felvetés témánk szempontjából azért érdekes, mert az 1950-es években a kommunikációt még egyirányú folyamatként tételezték, mely a színházi előadásban a színpadról a néző felé irányul és hat. A korai pártállam a színházat elsősorban a társadalmi utópia reprezentációjának egyik hatásos közösségi médiumaként támogatta. A racionális, átnevelő aspektus előtérbe helyezésével figyelmen kívül hagyták, hogy: „...az előadás, vagy pontosabban a színházi viszony nem annyira az ismertté-tevés (*faire-savoir*) – mely nem más, mint információ/üzenet/tudás fertőzésmentes

⁶ Carlson 2000: 36.

⁷ „A társadalmi alkalom, amelybe a színház ágyazódik nyilvánvalóan kondicionálja mind a tapasztalatot, mind annak értelmezését.” Carlson: 34.

⁸ Carlson 2000: 36.

⁹ „A különböző dramaturgiák (a rendezőé, az íróé, az előadóé, a nézőé) mindegyikének relatív vagy részleges autonómiája együtt dolgozik az előadás kompozícióján és úgy kell tekinteni őket, mint amelyek közösen állítják fel és alkalmanként módosítják is egymás határait.” De Marinis 1999: 26.

cseréje –, mint inkább elhitetés (*faire-croire*) és megcsinálás (*faire-faire*)”.¹⁰ Különösen igaz ez a zenés színházra, melyben a „könnyűzene”, a tánc, a humorral operáló színészi játék a szöveg – politikai vagy politikailag kódolt – üzenetétől eltérő hatásokat is kelthet.

De Marinis a színházi recepció két szintjét különbözteti meg. A néző előadás felé irányuló viszonyában a befogadás során ténylegesen alkalmazott olvasási stratégiák detektálhatók. A színházi viszony másik oldalán – az előadás viszonya a néző felé – pedig azok a „mintanézőnek”¹¹ tulajdonított stratégiák állnak, melyek révén „az előadás minden nézőben elő akarja idézni meghatározott, intellektuális (kognitív) és affektív (ideákat, hiteket, érzelmeket, fantáziákat, értékeket, stb.) transzformációk sorát. Ez az előadás nézőit bizonyos magatartásformák adoptálására is ösztönözheti mint a politikai színház.”¹² Az 1950-es évek első felének színházszakmai dokumentumai döntően e mintanézői reakció kiváltásának optimális módjaira reflektáltak. Az államosítástól Gáspár Margit¹³ által irányított Fővárosi Operettszínházban politikai színházi ambíciójú zenés produkciók különféle verzióinak létrehozatalával kísérleteztek. Tevékenységük abban az értelemben is speciális volt, hogy a zenés szórakoztató színház új társadalmi kontextusban való felhasználásának „elméletét” is Gáspár fogalmazta meg 1949-ben¹⁴, s ennek gyakorlatba ültetésére is ő kapott felhatalmazást. Koncepciója a zsdanovi szoc. reálból sarjadzott szovjet operett esztétika lelkes átvétele mellett kapcsolódott az 1930-as évektől jelentkező nyugati baloldali modern zenés színházi irányzatokhoz is. A háború előtti színházi ipari modellt lényegében minden ponton opponáló értelmiségi törekvése értelmezéséhez segíthet De Marinis azon distinkciója, mely szerint alkotói kódolásuk¹⁵ szerint a befogadás szempontjából megkülönböztethetünk „zárt” és „nyitott” előadásokat. Az előbbiek egy műfaji modell sablonjainak hangsúlyozott alkalmazásával kívánják biztosítani a mintanézőtől elvárt befogadói reakciókat.

„A zárt előadások nagyon pontosan meghatározható befogadót várnak el és a 'hozzaértésnek' (enciklopédikus, ideológia stb.) jól meghatározható típusait igénylik az előadás „korrekt” befogadásához. Ez főleg a műfajorientált színház bizonyos formáinál van így: a politikai színháznál, a gyerekszínháznál, a feminista színháznál, a homoszexuális színháznál, az utcaszínháznál, a musicaleknél, a táncszínháznál, a pantomimnél és így tovább.”¹⁶

A főleg az avantgárd, illetve alternatív színházra jellemző nyitott előadások többféle befogadói interpretációt megengednek, sőt feltételeznek. Egyes zárt előadástípusok eltérő befogadói kondicionálásának feltételezésével az 1954-es pesti zenés színházi szféra

¹⁰ De Marinis 1999: 26.

¹¹ „Az elképzelt (implied) befogadó (a hipotetikus, ideális, virtuális) szövegen belüli (intra-textual) szintje: ez a szint a szövegen belüli stratégiákból, a szöveg által anticipált interpretáció módjából és abból áll, ahogy az interpretációt beleírják a szövegbe.” De Marinis 1999: 26.

¹² De Marinis 1999: 26.

¹³ Gáspár Margit (1905-1994) író, színpadi szerző, újságíró, műfordító, színházigazgató. 1945 előtt újságíróként és olasz nyelvű művek áttétetőjeként tevékenykedett. 1946-ban kinevezték a Városi Színház művészeti vezetőjévé, 1947-1948 között a Magyar Színház művészeti vezetője volt. 1949-1956 között a Fővárosi Operettszínház igazgatójaként működött. 1948-1954 között a Színművészeti Főiskola operett tanszakán tanított. Az operett műfajról két könyvet publikált: *Operett*, (1949), *A műzsa nevetlen gyermeke*, (1963).

¹⁴ Vö. Gáspár 1949.

¹⁵ „(...) milyen módon és szinten próbál egy előadás előre megkonstruálni/meghatározni egy bizonyos befogadást, úgy is mint saját belső struktúráját és úgy is, ahogy ez kibontódik.” De Marinis 1999: 26.

¹⁶ De Marinis: 1999: 26.

konfliktusainak – akkor persze más okokra visszavezetett – alapkérdéséhez érkeztünk. A Fővárosi Operettszínházra a társadalmi utópia tematikáját és pátosát középpontba állító termelési operettek, szovjet operettek zárt, politikai színházi ambíciójú előadásformája volt jellemző. Eközben a nézők ki voltak éhezve a színházi szórakoztatóipari modell dominanciája szerint kódolt zárt előadásokra. Hisz 1945 előtt fogyasztásukban e két háború közötti ízlés- és mentalitás által meghatározott operettek és zenés vígjátékok domináltak. Miként birkózott eme 1954-ben újra manifesztálódni képes befogadói igénnyel a műfaji reformnak teljességgel elkötelezett Fővárosi Operettszínház, s miként az 1952-őszétől a „szocialista revüvel” való sikertelen kísérletezés után operettek előadására is lehetőséget kapó Fővárosi Víg Színház?

A zenés színházi fogyasztás átalakításának kontextusa és eszköztára

Az alábbiakban vázoljuk, miként változtatták meg a befogadók interpretatív stratégiáit irányító eszközök működését és funkcióit az államosítás után. 1949 előtt, a profitorientált pesti magánszínházakban a zenés színházi produkciókat addig tartották műsoron, míg a jövedelmezőséghez szükséges nézőszám biztosítható volt. Reklámként a színházak által naponta kiadott színlapok szolgáltak, majd a tömegsajtó elterjedésével a napilapok közölték a műsort. A tömegkultúra szférában termékként is megjelenő produkciók iránti érdeklődés felkeltését és fenntartását szolgálták a színházi lapok, elsősorban a *Színházi Élet* (1912-1938). Ez nem kritikákat, hanem kedvesítő előzeteseket, s belterjes színházi híreket közölt. Kedvezményes áru belépőjegyet a magánszínházak csak üzleti megfontolásból, vagy reklám célból ajánlottak időként. A pesti átlagnéző befogadói kondicionáltságát a huszadik század elejétől meghatározta az operettet, zenés vígjátékot játszó színházak nagy száma, az efféle produkciók széles kínálata. Bár a gazdasági válsághoz kapcsolódó csődökkel kísérve, de a két háború között jellemzően tízegynéhány budapesti színházból¹⁷ egyszerre legalább 3-4 (Király, Fővárosi Operett, Magyar, Városi) adott párhuzamosan operettet, zenés komédiát. E zenés színházi szórakoztatásra specializálódott közsínházak évenkénti átlagos előadásszáma jellemzően 300 körül volt,¹⁸ ami Budapesten minimum 1000 szórakoztató zenés színházi előadást (operettet, revüt, zenés vígjátékot) jelentett. E kiterjedt intézményhálót, melybe a nyári és az ún. kültelki színházak is beletartoztak az államosítással megszüntették, s a szórakoztató zenés előadások kínálatát egyetlen színházra redukálták. A Fővárosi Operettszínház profilja az „új, politikai tartalmú operettek” létrehozása és színrevitele lett.¹⁹ E kulturális missziójának tulajdonított politikai jelentőséget demonstrálta, hogy a színház közvetlenül az NM irányítása alá tartozott. A Fővárosi Operettszínháznak 1952 őszétől lett versenytársa. A Fővárosi Víg Színház igazgatója ekkor jelentette be az évadnyitó társulati ülésen: „azt a feladatot kaptuk, hogy a könnyű, vidám, rendkívül szórakoztató operettek színháza legyünk.”²⁰ E kezdettől másodrendűként kezelt teátrum a Fővárosi Tanács irányítása alá tartozott.

Az államosítás után átalakult a zenés szórakoztató színház és közönsége kapcsolata. A versengő magánszínházak esetében a néző a vállalkozás finanszírozójaként, s ez által az előadás-típus megrendelőjeként lépett fel. A librettó-témák, a fellépő sztárok, a zene jellege

¹⁷ 1925:12, 1926:13, 1927:12, 1928:11, 1929:12, 1930: 17, 1931: 12, 1932:12, 1933: 9, 1934: 10 színház. Illyefalvi (szerk.) 1925-1934.

¹⁸ Az 1925-ös évet például véve a Király Színházban 421, a Fővárosi Operettszínházban 256, a Városi Színházban 373 előadást tartottak. Illyefalvi (szerk.) 1926.

¹⁹ Az NM vezető pártkollégiuma 1950. június 8-i ülésén megállapítja, hogy az állami kezelésbe vétel sikerrel járt. A profilizálása bevált, a tőkés-színházak anarchikus versengése megszűnt. A Fővárosi Operettszínház profilja: új, politikai tartalmú operettek. MNL OL XIX-I-3-a 2. d.

²⁰ OSZK SZT Fond 18. 31. 2.

mind az ő fogyasztási hajlandósága által kifejezett preferenciáitól függött. Az államosítás után a politikai szempontok szerint megrostált társulatokat párttag igazgatók irányították, s az NM pártkollégiuma által elbírált műsortervekből pedig kiszűrni igyekeztek mindent, ami a két háború közötti korszak zenés színházi tömegkultúrájára emlékeztetett.²¹ Új feladatot kapott a színházi kritika, mely az előadásokat a politika taktikai céljai szerint dicsérte vagy bírálta,²² átformálva a néző kritikához való viszonyát.

Bővült és átalakult a színházlátogatók köre. A központilag megállapított, államilag támogatott jegyárakat az elsősorban bevonni kívánt munkás nézők is meg tudták fizetni. Az előadások és nézők száma országosan nőtt. Budapestről 1954-et véve példaként (4026 színházi előadás, 2 708 318 néző²³), megállapíthatjuk, hogy a színházi előadások száma az 1930-1940-es évtizedhez képest²⁴ nőtt, a nézőszám viszont az 1930-as évek végére becsülnél²⁵ némileg alacsonyabb. De a zenés szórakoztató előadások száma s így nézőszámuk 1954-ben alacsonyabb volt, mint a két háború közti időszakban.²⁶ Ugyanakkor az 1950-1952-es időszakhoz képest, mikor a Fővárosi Operettszínház még monopolhelyzetben volt, 1954-re emelkedett mind a zenés szórakoztató színházi előadás-, mind a nézőszám.

A befogadói ízlés átalakítását és az állami fenntartású színházak kihasználtságának növelését egyaránt szolgálta a bérletezés és az elsősorban ideológiai szempontból kívánatos (szovjet, termelési) darabokra biztosított helyárkedvezmények gyakorlata.²⁷ A színházakban működő közönségszervezőket anyagilag is érdekeltté tették a politikailag hasznos előadásokra

²¹ 1950. július 19-én a Budapesti Vendéglátóipar Nemzeti Vállalat körlevélben mellékeli az üzletvezetők számára az NM által betiltott és engedélyezett zeneszámok listáját. Utasítják a zenekarokat, hogy az engedélyezett számokat és a szovjet számokat játsszák az amerikai szambák és rumbák helyett. MNL OL XIX-I-3-a 107. d. 5560-5/1950

²² Az NM pártkollégiuma 1949. november 23-i ülésén javasolták, hogy a *Színház és Mozi* tartson kapcsolatot az NM színházi- és film főosztályával, a rovatvezetőknek fontos kérdésben a szakfőosztályok adjanak operatív irányítást. Az elvi irányítást a szerkesztőbizottság végezze. MNL OL XIX-I-3-n 1. d.

²³ Taródy-Nagy (szerk.) 1962: I. 43.

²⁴ Budapesti színházak előadásszáma: 1931: 2135; 1932: 1867; 1933: 2427; 1934: 2305; 1935: 2545; 1936: 2574; 1937: 2663; 1938: 2925; 1939: 2810; 1940: 2863. (N. N.1943: 119.)

²⁵ „A vizsgált évtized (1930-1940. H. Gy.) első évében Budapest színházaiban megtartott előadások alapján megállapíthatóan 1,980.000 embernek állott módjában a színielőadásokat végignézni. A következő évben ez a szám 1,666,000-re csökkent, de a következő évben a megtartott előadások számának rohamos növekedése következtében 2,525.000-re növekszik. A fejlődés ettől az időponttól kezdve egyenletes, úgyhogy 1937-ben az optimális színházlátogatók száma egy év alatt meghaladja már a hárommilliót és csak 1939-en, továbbá 1940-ben csökkent egy árnyalattal a hárommilliószám alá.” N. N.1943:119.

²⁶ Mivel a Fővárosi Víg Színház, melynek kabarét játszó kamaraszínháza (Kis Színpad) is volt 1954 nyarán megszűnt, így az 1953-as adatokat közöljük. Fővárosi Víg Színház (kamaraszínházával együtt) 622 előadás 429 472 néző. A Fővárosi Operett Színház 1953: 304 előadás 335 237 néző. Taródy-Nagy (szerk.) 1962: I. 58.

²⁷ Az NM vezető pártkollégiuma 1950. június 8-i ülésén nehezményezték, hogy nem a politikailag legkitűnőbb darabok (*Ellenségek*, *Viharos alkonyat*, *Szabad szél*) a leglátogatottabbak, pedig a nézők ezekre 40% kedvezményt kapnak. MNL OL XIX-I-3-n 2. d.

való szervezésben.²⁸ Ugyanakkor már a Rákosi korszakban megjelent a színházakra fordított állami támogatás redukálásának igénye, s az aktuális gazdasági helyzettől függően időnként csökkentették is a bérletkedvezményeket.²⁹ A gyakran munkahelyi közösséghez kapcsolódó színházlátogatás a befogadás egyfajta kontrollja is lett. Hisz a produkcióról szervezett művész-közönség találkozók³⁰ a hozzászólásokból kiderült, ki mennyire volt képes dekódolni az üzenetet és hajlandó politikailag korrektnek számító kategóriákban megfogalmazni véleményét. A színész-dolgozó viszonyt más, a SZU-ból importált gyakorlatformákkal is igyekeztek átalakítani. A közönségtalálkozók a munkások megbírálhatták az alakításokat, az egyes szakmákra koncentrált termelési darabok előkészületeinél pedig előzetesen is kikérték véleményüket.³¹

A kurzusműfajok mulandóságáról – a megkésett bányász operett

„*A két szerelem*” méltán nagy sikerét szolgálja Fényes Szabolcs zenéje. Sokrétű feladata volt: olyan operettzenét kellett komponálnia, amely magyaros intonációjú, érzékelteti a bányászvilágot, az állami gazdaság életét, jellemzi Dohányos Pistát és Jutkát, az öreg Borbást és feleségét.”³²

A *Két szerelem*nek valóságos, a szocialista vívmányokat reklámozó helyszíne van: az Aba puszta bányatelepen és a helyi állami gazdaságban játszódik. A bányászok, akárcsak az *Szabad Nép* címoldalain, a munkásosztálynak tulajdonított értékeket reprezentáló élcsoportként jelennek meg. Ez az operett egyik dalszövegében is manifesztálódik:

„Hát állj be bányász csatasorba
Harcra hív a haza sorsa!
Már a régi balsors nem tép,
Hozz reá víg jószerencsét!

²⁸ Gáspár Margit 1952. december 19-i dátumú panaszlevélben sérelmezi az NM Színházi Főosztályánál, hogy a közönségsszervező-versenyre szóló felhívás az új, szocialista operettekkel való közönségsszervezést alacsonyan honorálja. A Propaganda Iroda korrigálja a versenykiírást. MNL OL XIX-I-3-a 365. d. 8775-0-16

²⁹ Az NM Kollégium 1952. július 1-i ülésén úgy határoztak, hogy a vidéki színházaknál 25%-ra, a pesti színházaknál 20%-ra kell csökkenteni a bérletkedvezményt. MNL OL XIX-I-3-n 3. d. Az NM Kollégium 1952. július 15-i ülésén a színházak deficitének csökkentésére irányuló tervezetben az szerepel, hogy azt a kedvezmények csökkentésével, illetve megszüntetésével, és a helyárok emelésével kell elérni. A Fővárosi színházakban a Kollégium 15% helyett 10%-os helyáremelést fogad el. MNL OL XIX-I-3-n 4. d.

³⁰ Az NM vezető pártkollégiuma 1949. november 23-i ülésén elhatározták, hogy a kultúrvezetők ingyenjegyet kapnak, egy szezonban 10-12 darabról lesz vita, ebből néhány a nagyüzemekben. MNL OL XIX-I-3-n 1. d.

³¹ A Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség 1951. április 7-i értekezletén felvetődött, hogy vonják be az üzemi kultúrvezetőt, az üzemi színjátszók vezetőit a színházi munka bizonyos fázisaiba (rendelkező próba, kiértékelés). MNL OL M-KS-276-89 396. ő. e.

³² Lontay 1954: 334.

Hej, ki bányász szabad ember
 Szívet telve szerelemmel
 Így győz a víg csapat
 Földön és föld alatt.”³³

A bányász bonviván és állami gazdaság vezető primadonna közti konfliktus oka nem az operettben szokásos féltékenység vagy félreértés. Balogh Anna személyes okok miatt akarja eltüntetni a szeretett férfit bányász hivatásától, a közösség szolgálatától: „Az első férfit, akit szerettem, elvette tőlem a bánya. Téged nem adlak.”³⁴ Az, hogy a primadonna a bonvivánt az általa vezetett állami gazdaságba „csábítja” dolgozni a korabeli kontextusban azért minősül helytelen cselekedetnek, mert az erőteljesen fejlesztett bányászatban munkaerőhiány volt, ami a korabeli diskurzus szerint akadályozta a tervgazdaságban kitűzött célok megvalósítását. A tantörténet logikája szerint a primadonnának rá kell döbbernienie a közélet elsőbbségére a magánélet felett. Önkritikát gyakorolva belátja, hogy sztahanovista-újító vőlegényének vissza kell térnie a bányába: „És nem értettem meg, hogy nekünk „két szerelmünk” van. A hivatásunk – és az, akit szeretünk.”³⁵ Az operettből kihagyhatatlan humorszálat a Rátonyi Róbert által alakított, tisztázatlan okok miatt a bányába kerülő pesti vagány képviseli. Szóvicceinek forrása az alábbihoz hasonló dalszövegekben megjelenő pesti jassznyelv, melyről Dohányos Pistának le kell szoknia:

„Tré az élet, ha simon a lé.
 Tré, ha lukas kuksimon a bré.”³⁶

Dohányosnak mindenben alkalmazkodni kell a munkahelyi közösség elvárásaihoz. A bonviván-bányász az alábbi feltételeket szabja: „Ha továbbra is a barátom akarsz maradni, akkor ne bulizz, és ne zsigázz...hanem tedd itt is, amit mondanak és igyekezz.”³⁷ A vidéki közösségi életbe való betagozódást várja el Pistától falusi szerelme, a szubrett szerepkört képviselő Jutka is:

„Amíg fel nem véteted magad valamelyik brigádba, addig a szerelem gyümölcs.
 Dohányos: Mi az, hogy gyümölcs?
 Jutka: Alma, ahogy te mondd, Pista.”³⁸

Az operett a Fővárosi Operettszínház reformprogramjának terméke, mely a műfajt egyszerre kívánta a politikai harc eszközüvé tenni és modernizálni. Már Mesterházi Lajos *Boldogság* című, a szöveggönyv alapjául szolgáló novellája is a sematizmus állatorvosi lova lehetne.³⁹ De a konfliktusokkal túlterhelt librettó, a rendezés, a dráma felé hajló színészi játék – hogy De Marinis kifejezésével éljünk „dramaturgiája” – mind a politikai tanulságok felé mutató zárt előadásforma felé terelte a vonakodó nézőt. Miért nem fogadta a bányász operettet a kritika a megszokott lojalitással? Az okok kibogozását kezdjük az operett ihletforrásainak feltérképezésével.

³³ OSZK SZT FM6/6580. 23.

³⁴ OSZK SZT FM6/6580. 35.

³⁵ OSZK SZT FM6/6580. 99.

³⁶ OSZK SZT FM6/6580. 11.

³⁷ OSZK SZT FM6/6580. 22.

³⁸ OSZK SZT FM6/6580. 40.

³⁹ Anna: „Néha ott tartok, igen: leülök, megírom Rákosi elvtársnak. Vegye vissza a kitüntetésem, nem érdemlem én azt meg! Tegye vissza a traktorra!” Mesterházi 1952: 109.

A bányász operett műzsája

Hogy a *Két szerelmet* a szó szoros és átvitt értelmében is politikai megrendelésre gyártották, arról tanúskodják Gáspár Margit Rákosinak írott, 1954. június 22-i levele. Ez azt is világossá teszi, hogy az igazgatónő hitét az operett politikai eszközként való felhasználásának célszerűségében nem ingatták meg az államosítás óta eltelt évek tapasztalatai. Levele a totális hatalmát időlegesen elvesztő Rákosi melletti hűségnyilatkozatként is értelmezhető:

„Kedves Rákosi Elvtárs!

1951-ben az *Aranycsillag* című honvéd-operettünk megtekintése alkalmával azt a kívánságát fejezte ki: szeretné, ha a színháznak sikerülne bányásztémájú operettet bemutatni. Színházunk kollektívája akkor céljául tűzte ki, hogy a bányász operettet megvalósítja. Három évi előkészítés után, idén, a Magyar Dráma Hetének bemutatójaként, másorra tűztük a *Két szerelem* című bányász operettet, amelyet Mesterházi Lajos *Boldogság* című elbeszélése nyomán Boross Elemér írt, zenéjét pedig Romhányi József verseire Fényes Szabolcs szerezte. Színházunk kollektívája nagy szeretettel kéri Rákosi elvtársat, hogy ezt az új magyar darabot a Magyar Dráma Hete alkalmából – ha lehetséges – tekintse meg.

Gáspár Margit,
Kossuth díjas
A Fővárosi Operettszínház igazgatója.”⁴⁰

Az igazgatónő visszaemlékezése szerint Rákosi elfogadta a fenti hódolatteljes invitálást. A levél egyes retorikai elemei (darabot íratni a pártvezér kívánságára,⁴¹ majd azt a színház kollektívájának „vállalásaként” a Magyar Dráma Hetén másorra tűzni), a Révai népművelési minisztersége idején meghonosított, szovjet mintát másoló gyakorlathoz való önkéntes alkalmazkodást jeleznek. Egy olyan időszakban, mikor a prózai színházak, elsősorban a Nemzeti vezetői már nyílt konfliktusokat is vállaltak az NM Színházi Főosztályával, hogy szabadulhassanak az előadások átpolitizálásának követelményétől.

A konfrontáció

A baj ott kezdődött, hogy Rákosi mellett megnézte a bányász operettet Komor Imre⁴², régi kommunista, ez idő tájt a *Szabad Nép* főszerkesztő helyettese, aki június 25-i kritikájában új szakaszt sürgetett „operett vonalon” is.

„Meg kell állnunk, lélegzetet kell vennünk, hogy teli torokból elkiálthassuk, éljen a klasszikus operett! (...) Persze, hogy kell a mai témájú operett, persze, hogy színpadra

⁴⁰ MNL OL M-KS 276. f. 65. 335. ő. e.

⁴¹ Rákosinak a bányászdarab ötletét az adta, hogy a bányászok új egyenruhája jól mutat majd a színpadon. Erről Gáspár visszaemlékezésében olvashatunk: „Volt az *Aranycsillagnak* még egy folyománya. Amikor Rákosi eljött megnézni, azt mondta: most aztán csináljunk egy bányász operettet is, mert arra nagyon nagy szükség volna. Bányásznapon volt benn nálunk, és a nézőtérre is azokat a bányászokat hívták meg, akik aznap feljöttek Pestre. Rákosi azt mondta: most majd szép egyenruhát csináltatunk nekik, az nagyon jól fog mutatni a színpadon. Ettől kezdve aztán lázasan kerestünk egy bányászdarabot.” Venczel, 1999:19.

⁴² Komor Imre (1902-1966) újságíró. 1918-tól a kommunista ifjúsági mozgalom és a KMP tagja. 1948-952 között a *Népszavát* szerkesztette, 1952-55 között a *Szabad Nép* helyettes főszerkesztője.

kínálkozik mai életünk élményanyaga. De azt a mi mai életünket az operett színházban úgy kell színre vinni, hogy megmaradjon maga az operett. A színház sohase felejtse el, hogy műfaja a könnyű és élvezetes zene, sok zene, sok szép dal és tánc. Ezt a *Két szerelem* esetében a színház sajnos, elfelejtette. (...) Ne vetélkedjék hát a Nemzeti Színházzal, ne foglalkozzék négyórás drámák előadásával.”⁴³

Ugyanaz a lap, mely néhány éve még lehegerlő stílusban ítélte el a „kispolgári” operettek apolitikusságát, most a *Csárdáskirálynőt* és a *Mágnás Miskát* hiányolta a színpadról. Milyen okokból? Irányulhatott a kritika politikai üzenetként a művészet agitációs funkciójának újbóli térnyerése, áttételesen a Rákosi tábornak a totális hatalom visszanyerésére irányuló törekvései ellen. Lehetett a szocialista realizmusban csalódott értelmiségi ízlés alapú ellenszenvének megnyilatkozása. Hisz – ahogy erről memoárjában⁴⁴ Kellér Dezső is beszámol – a közönség mellett egyes döntéshozók is megkönnyebbülve konstataáltak, hogy elhagyhatók immár az operettek átpolitizálásának műfajidegen kellékei.

Az operettszínház igazgatónöje azonban nem akarta érzékelni reformkoncepciójának válságát; a pártsajtótól a korábban megszokott „építő kritikát” várta el. Ez azonban nem volt többé garantálható, részben mivel a színikritikus gárda 1950-től megszokta, hogy a színbírálat az aktuális politikai álláspont közlésére is szolgál. Így a reform kommunista ellen-diskurzus kialakításakor ugyancsak e módszerrel élt.

A Fővárosi Operettszínház válságkezelése: egy pártszerű ellentámadás

A színházi irányítás legfelsőbb pártköreivel (MDP Agitációs és Propaganda Osztály), és az NM színházi főosztályával egyaránt jó kapcsolatokat ápoló, a Magyar Színház-és Filmművészeti Szövetség vezetőségében is rendkívül aktív igazgatónő „pártszerűen megkoreografált” támadást intézett a *Szabad Nép* kritikája ellen. Először a Fővárosi Operettszínház MDP alapszervezetének vezetősége küldött levelet az MDP KV Titkárságára. Szokatlan szereposztásban most a színház kérte számon a pártállami irányításon korábbi elveit. A június 28-án íródott panasz arra is rávilágít, hogy a műfaj Fővárosi Operett Színházba szerződtetett egykori sztárjai mennyire idegenkedtek az operett reformtól.

„(A kritika – H. Gy.) Tartalma alkalmas arra, hogy megingassa a színház dolgozóinak hitét a szocialista realista operett megteremtését célzó munkájuk helyességében, és szélesebbre tárja a kapukat, a kulturális életünket nagymértékben előzőnlő kultúrszemét előtt, azáltal, hogy lényegében támadást intéz egy mai témájú darab, az első kifejezetten munkás témájú operett, a „Két szerelem” ellen, könnyen általánosítható és félremagyarázható kitételekben. (...) A színház művészi vezetésének a pártszervezettel együtt igen kemény küzdelmet kellett folytatnia, hogy meggyőzze a művészeket a színház műsorpolitikájának helyességéről, a mai témájú darabok bemutatásának feltétlen szükségességéről. Neves művészeinket, akiknek alkotó munkájára minden körülmények között szükségünk volt, hogy a mai tárgyú darabokat sikerre vigyük közönségünk előtt – Honthy Hannát, Latabár Kálmánt, Feleky Kamillt, Németh Marikát, Petress Zsuzsát, Rátonyi Róbertet stb. – sokszor heteken át tartó vitákban kellett meggyőznünk, hogy művészi hittel vállaljanak el

⁴³ *Szabad Nép* 1954. június 25. 2.

⁴⁴ „Amikor a Dramaturgiai Tanács elé került 54 táján, más szelek fűdögáltak. A Tanács egyik tagja, aki előzőleg mindenkit túlszárnyalt dogmatizmusban, nevetve fordult hozzánk: Mondjátok, gyerekek, minek kellenek egy operettben népművelők? Katonák, rendőrök? Hagyjátok a politikát a fenébe, tudjátok ti, mi kell a népnek: szerelem és szerelem. Írjátok át, sürgősen! Átírtuk. Amilyen sürgősen csak lehet. Nehogy közben megint valami mást tanácsoljanak.” Kellér 1986: 41-42.

szerepeket mai tárgyú darabban, miután az volt a véleményük, hogy könnyebb és kockázatmentesebb régi darabokat játszani, és sikert aratni. (...) A cikk fokozza a kulturális területen meglévő bizonytalanságot, és közvetve támogatást nyújt a „könnyű műfaj” területén észlelhető jobboldali támadásnak. (...) Meggyőződésünk, hogy kultúrpolitikánk alapvető irányelvei nem változtak meg az új kormányprogram óta.”⁴⁵

A színházat egyértelműen a Rákosi táborba helyező levél, az MDP VI. kerületi bizottságának alábbi ajánlásával kísérve érkezett a KV kultúrával foglalkozó felelőiséhez.

„(...) Közösen kérjük Farkas elvtársat, segítsen hozzá bennünket, hogy a cikkel kapcsolatosan reális bírálat lásson napvilágot a művészeti életben uralkodó hangulat mielőbbi megváltoztatására.”⁴⁶

Már július 3-án sikerült megjelentetni egy „ellen-cikket”⁴⁷ a *Szabad Nép*ben. De a Bózsa István, a bányász szakszervezet kulturális nevelési osztályának vezetője által jegyzett írás sem védte kellő hévvel az operettet. A továbbra is elégedetlen igazgató ezután maga ment panaszra az MDP központba. S amint az alábbi feljegyzésből kiderül, újabb, az előadást határozottabban védő cikket sürgetett, immár gazdaságossági szempontokra is hivatkozva

„Ez (Bózsa István cikke – H. Gy.) semmi esetre nem volt alkalmas arra, hogy a közönség véleményét megváltoztassa a darabban kapcsolatban. A *Szabad Nép* első cikke nyomán az üzemek a már előre lekötött jegyek tömegeit hozták vissza. Ilyen körülmények között a színház az új operettet ősszel játszani nem tudja, ami kb. milliós kárt jelent Gáspár elvtársnő szerint. Javaslom, hogy Hámos György írjon hozzászólást a *Szabad Nép*ben.”⁴⁸

Gáspárnak tehát az MDP Tudományos és kulturális osztályán is voltak támogatói, akik vele együtt 1954-ben is úgy gondolták, hogy a sikertelen előadások okozta veszteségekért a lelkesítő kritika hiánya okolható.

A vélemény monopólium erejének csökkenésére utal ugyanakkor, hogy a mentőakció a szakmai bírálatok terén csak korlátozottan volt eredményes. A *Színház és Filmművészet*ben Lontay László dramaturgiai átalakításokat javasolt.⁴⁹ A *Színház és Moziban* Mátray-Betegh Béla Fényes Szabolcs zenéjét dicsérte, s az új operett modell megvalósulását a távoli jövőbe helyezte.⁵⁰ A bányász operett nézői lelkesedést nem váltott ki. 1954-ben 70 előadáson 73 791 néző látta. 1955-ben már csak három előadást lehetett tartani belőle, amit 10 811 néző látott.⁵¹

⁴⁵ MNL OL 276-91. 45. ő. e. A Fővárosi Operettszínház MDP alapszervezetének levele.

⁴⁶ MNL OL 276-91. 45. ő. e. A Fővárosi Operettszínház MDP alapszervezetének levele.

⁴⁷ „A magam részéről örömmel fogadtam tehát, hogy a Fővárosi Operettszínház „Két szerelme” című új darabja a bányászok életéről szól és nem értek egyet Komor Imre elvtársnak a „Szabad Nép”-ben megjelent bírálatával, a kritizálás gúnyos hangjával. (...) Az új operett pedig csak akkor születik meg és csak úgy fejlődik, ha az írónak, a zeneszerzőnek, a színháznak alkalma van kísérletezni. Én a „Két szerelme” című operettet ilyen kísérletnek tartom.” *Szabad Nép* 1954. július 3.

⁴⁸ MNL OL M-KS 276-91. 45. ő. e. Feljegyzés Berei elvtársnak.

⁴⁹ „Szüntessék meg a túlsúlyfoltaságot, tegyék operettszerűvé, vagy hagyják ki Galló bányamester figuráját, húzzák ki a darabból a „vonalasnak” elképzelt, valójában zavaró momentumokat s a darab további, még nagyobb sikereket fog aratni. Életképes, egészséges új magyar operetről van szó, megéri a javító munka fáradságát.” Lontay 1954: 336.

⁵⁰ „Részleteiben is vannak már új és valóságos elemek s ezeket Fényes Szabolcs nagyszerű muzsikája erőteljesen kiemeli. Míg az ember ezt a zenét hallgatja a „Két szerelme” cselekményében itt-ott már felbukkanó új és üde

Az alkalmazkodás ambivalens csodája – váratlan siker a Fővárosi Víg Színházban

„De jó, ha az embernek rendőr a testvére.”⁵²

A február 19-i premiértől zsúfolt házakkal ment a Fővárosi Víg Színházban a *Szombat délután* című, a háború előtti színházi iparban szakértelmet szerzett szerzőpáros Békeffy István és Kellér Dezső Jeney Imre ötletéből írt zenés vígjátéka. A darab a szezon végére 144 előadásnál s 110 002 nézőnél tartott,⁵³ de a jegyek iránti kereslet azt előlegezte, hogy a produkció a következő évadra is bőven átnyúlik majd. Mivel ez darab is kortárs közegben játszódott, egy kultúrpark felépítéséről szólt, egy kalauz primadonna és egy főmérnök bonviván szerelmét proponálta, fel kell tennünk a kérdést, mi okozhatta az eltérő befogadói reakciót. Ha azt feltételeznénk, hogy a sikert valamiféle rendszerkritikus szatirikus indulat indukálta, a szöveggönyvvet olvasva kiderül, hogy a *Szombat délután* tematikájában még a *Két szerelem*nél is hajlékonyabban alkalmazkodott a korabeli politikai pillanat elvárásaihoz. (Elsősorban annak a kormányprogrammal összhangzó tanulságnak a gyakori hangsúlyozásában, hogy bár voltak/vannak bürokratikus hibák, de azokat összefogva, a munkásosztály vezetésével ki lehet javítani, érdemes a harcot újra kezdeni.) Persze Békeffy és Kellér eme üzenetet nem tételdrámaként taglalja. A *Szombat délután* ügyes elegy, mely elsősorban a „mi pestiek” nagyvárosi közösségiségére épít, két háború közötti darabok idill helyszíneit idézve a Fényes Szabolcs muzsikáját kísérő dalszövegekben:

„Üljünk fel tán a sétahajóra,
Hol a Csinnadratta, vidám zene szól.
Rózsaszín ködben úszik a város
Összesimul a fiú meg a lány.
Menjünk tán csónakázni a tóra.
Vagy a szép Duna parton járjunk föl-le
Vagy beülünk egy korsó sörre,
Jaj, de vidám egy szombat délután!”⁵⁴

A szerzőpáros e már sokszor sikeresnek bizonyuló kasírozott színpadi Pest toposzai közé applikálja a kultúrpark és a munkás-értelmiségi szövetség kortárs problémáját, mindezt megbocsátó, összekacsintó humorral tálalva.

A szerzői mellett a rendezői dramaturgia is afelé irányította a befogadót, hogy az időnként szemináriumokat idéző szövegszint ellenére is felszabadultan szórakozzon. Az előadást rendező Kertész Sándor lett „disszidálása” után a leghosszabban (1958-1988) fennálló nyugati magyar színház, a torontói Művész Színház igazgatója. Sikerét nagyban annak köszönhette, hogy repertoárját szinte kizárólag az 1945 előtti sikerdarabokra építette,

---

mesemotívumoknak örül, bizakodni kezd: a valóság, mai létünk valósága olyan erős, hogy egy napon megdönti az operettek szokásos képletét, az élet átjárja majd a mese minden zugát s ezzel irodalmi rangra emeli operettjeink szöveggönyvét is.” *Színház és Mozi* 1954. június 25. 9.

⁵¹ Taródy-Nagy (szerk.) 1962: II:136.

⁵² Békeffy – Kellér – Fényes OSZK SZT MM 20.331. 74.

⁵³ Taródy-Nagy (szerk.) 1962: II. 136.

⁵⁴ OSZK SZT MM 20.331. 7.

gyakran hívva kanadai vendégszereplésre a pesti szórakoztatás nagy egyéniségeit.⁵⁵ A *Szombat délután* díszlettervezője Vogel Eric az 1920-as évek végétől a színházi ipar elismert mestere, akárcsak a zeneszerző, egyben a Fővárosi Víg Színház zenei vezetője: Fényes Szabolcs. Utóbbi, részben mivel magas szerzői jogdíj jövedelmei miatt nem függött színházi fizetésétől, a Fővárosi Víg Színházban szervezett fórumokon többször határozott ellenvéleményt nyilvánított a szórakoztató színházi zenére vonatkozó korabeli elvárásokkal szemben.⁵⁶

A könnyed hangnem fenntartása az előadásban annak ellenére sikerül, hogy a főszereplő Kerekes család mindhárom dolgozó nő tagja egyenruhát visel, Zsuzsi rendőr, Kató taxisofőr, a lelkesen közösségi Anna pedig autóbusz-kalauznő. A kötelező szerelmi szálban az értelmiségi főmérnök nem egykori szerelmét, a boogie-voogie-t táncoló „léha úrilányt” veszi majd feleségül, hanem némi hezitálás után ugyan, de a kerületi park és úttörőpalota felépítésért levakarhatatlanul harcoló „trampli” kalauznőt, aki ráadásul a korban szokásos stílusban állandóan kritizálja:

Anna: „Hátha magának ez a társaság jobban tetszik... hogy milyen ember maga! Önző ember, aki nem szereti a hivatását, nem szereti az embereket, nem szeret senkit, csak...(befeled mutat) az ilyen táncokat! Akkor volt igazam, mikor először találkoztunk.(Sírva) Maga egy jampec.”⁵⁷

A befogadói szimpátia azzal is a kalauznő és közösségi törekvése felé terelt, hogy a szerepet a háború előtti vígjátékok cserfes naivája, Turay Ida, Békeffy István felesége játssza. Őt a Népbíráóság egy évre eltiltotta a szerepléstől, majd sokáig háttérbe szorították. Most nemcsak a közönség, de a *Színház és Mozi* újságírója is örömmel, mondhatni a változások jelenként konstatálja, hogy Turay újra „nagyshínpadon” és főszerepben látható.⁵⁸ Az is a szórakoztatás kódjai szerint szervezett zárt darabtípusként való értelmezés felé irányítja a befogadót, hogy a kuglipálya felépítéséért fáradozó Kerekes szerepében Bilincsi Tivadar látható, aki szintén 1945 előtti filmvígjátékok sorából lehetett ismerős. S hogy szórakoztatóipari mentalitása mennyire nem változott, jelzi: az egyik szerzőnek, Kellér Dezsőnek 1954. február 24-én írott levelében⁵⁹ a poénok számát kevesli szerepében. A darab sikerét az is magyarázhatja, hogy miként a nézők két háború közti operettekben és zenés vígjátékokban is iróniával szemlélték a

⁵⁵ Vö: Kertész 1981.

⁵⁶ „Én változatlanul kitartottam amellett, hogy a magyar tánczenét kell megkeresni és nem erőszakos népi dallam elemeket és pentaton fordulatokat, aminek itt nincs értelme. A főosztállyal ellentétbe kerültem itt, tekintve, hogy ez üzemi téma és feltétlenül szükséges, hogy népi dallam-motívumokkal dolgozzon, még ha tánczenéről is van szó. Vitába szálltam ezzel és igazolódott az álláspontom, tudniillik urbánus témánál semmi szükség arra, hogy erőszakos népi dallamfordulatokat beleerőszakoljunk. Pláne ha tánczenéről van szó. A mai táncritmusok, a foxtrott, a tangó, idegen tánczenei ritmusok, semmi értelme, hogy erőszakkal belezsúfoljunk magyar dallam fordulatokat az idegen ritmusú táncba. A táncoló fiatalság ezekre az idegen ritmusokra táncol ma is.” Az *Újpesti lány* című előadás értékeléséről készült jegyzőkönyv, 1953. december 3. OSZK SZT Fond 18. 54. 47.

⁵⁷ OSZK SZT MM 20.331. 85.

⁵⁸ „Hetvenötödször játszotta pár nappal ezelőtt – s minden estre táblás házak mellett – a „Szombat délután” című zenés vígjátékát Fővárosi Vigszínház, amelyben talán Turay Ida sajátos, egyéni humorú, bájos egyénisége aratja a legmegérdemeltebb sikert. (...) S a közönség tapsa a jó alakítás felett érzett meglegedés mellett azt az örömet is kifejezi, hogy Turay Ida ismét egész estét betöltő darabban lép színpadra.” *Színház és Mozi* 1954. május 7. 6.

⁵⁹ „Legjobban bánt, hogy ha már több mint fél éve tudtátok, hogy a szerepet én játszom, nem erőltették meg magatokat, hogy a szerepet jelentékenyebbé és mulatságosabbá tegyék, hanem meglegedtetek azzal a felkiáltással, hogy: 'majd csinál belőle a Bilicsi valamit'.” OSZK SZT Fond 14. 1. 63-83.

titkárnő és a vezérigazgató végül mindig beteljesülő szerelmét, most is eltekintettek a rendszerhez való igazodás percenkénti, igaz némi iróniával színezett verbális megnyilvánulásainak komolyan vételétől. Még a korabeli népszerű tánc a boogie-woogie reakcióként való ostromozását is elfogadták, ha közben Fényes Szabolcs muzsikája hallatszott a két háború közötti korszak mentalitását egyszerre megidéző és eltávolítani törekvő szöveg alatt:

„Nagyságos asszony
Csókolom a kis kacsóját,
Szívem megdobban,
Hogy itt van.
Hát hogy van?
Nagyságos asszony,
Álom ez, vagy valóság?
Új száját festet
S oly fess lett nagysád.
Megnyílt egy testhezálló, abszolút finom bár.
Ott járnék kész örömmel
Kéjözönnel
Szvinget önnel
Nagyságos asszony,
Én a kiskocsit hívom már.
Úgy látom szintén oly mondén
Pont, mint én
És a mondén asszony szvinget jár⁶⁰”

Bulvárszakértelem érezhető abban is, ahogy a magyar sikerrel kecsegtető világbajnokság évében a szerzők a focit tematizálták. A dalszövegben a régi csapatneveket problémátlanul váltották fel az újak, de a kedélyes szurkolói csoporttudat az új társadalmi kontextusban is változatlanul működőképesnek tűnik:

„Kinek szurkol a bácsi az idén?
Melyik dressz színe reszket a szívéen?
Ha ül ott a finom tele Népstadion
Száz méter magas tetején
Hogyha győz a Vasas vagy a Dorog,
Akkor boldog a bácsi, vagy morog?
A Vörös lobogó, vagy a Kinizsi a jó?
S hogy ütött be a héten a Totó?⁶¹”

A szórakoztató zárt előadástípus felé mutató eszköztárat listázva: a nézők bizonyára örömmel konstataáltak a „csak” mulatságos, nem valami/valaki ellen irányuló poénokat:

Beretvás: „Ma nekünk sürgős dolgunk van. Tímár barátom nagynénje hirtelen rosszul lett, hozzá sietünk.
Anna: (a gramofonra néz) Gramofonnal?
Beretvás: Imádja a zenét! Csak úgy veszi be az aszpirint, ha muzsikálunk.”⁶²

⁶⁰ OSZK SZT MM 20.331. 76-77.

⁶¹ OSZK SZT MM 20.331. 43.

A korabeli bürokrácia hangsúlyos, de megbocsátóan fogalmazott kritikája is egyszerre tetszhetett az azt odamondogatóként értékelő nézőnek és az azt a kormányprogramhoz való igazodásként értékelő hivatalnoknak:

Kerekes: „Szaladgálni? Az nem létezik, kérem. Nálunk nincs bürokrácia. Ki tetszik vinni a cédulát a Thököly-út 40 alá, a panaszirodába és ott azonnal kifizetik... Hacsak, nincs valami akadálya.”⁶²

A Szombat délután titkos nyelve

A *Szombat délután*nak azonban volt egy, a korabeli nyilvános diskurzusokban homályban maradó, implicit jelölt intertextusokkal operáló önreferencia vonala is. Békeffy és Kellér vagy nagyon bátor volt, vagy nagyon hitt az új kormányprogram generálta változásokban, esetleg a színházi önreflexió Pesten mindig sikeresnek bizonyuló eljárásában, de bizonyíthatónak látszik, hogy az előadás sok elemében reflektál a *Férjet keresek* című, 1940-es magyar filmvígjátékra. Azért van szó önreflexióról, mert a film egyik forgatókönyvírója éppen Békeffy István volt, a másik pedig az Jeney Imre, akinek ötletéből Békeffy és Kellér írta a *Szombat délutánt*. A bátorság a politikai perek felülvizsgálatának hónapjaiban ahhoz kellett, hogy a szerzők eme önreflexió sorral (szereplőstruktúra, névadás, szereposztásbeli átfedések) a leginkább tabusított, Horthy fasizmusként elítélt korszakbeli három pesti úrilány történetét idézzék ambivalens párhuzamként Kerekes bácsi három egyenruhás pesti dolgozó leánya mellé. Sok néző felismerhette e szándékos és implicit módon jelölt vonatkoztatásokat, s esetleg a kritikusok némelyike is. Kérdés, hogy az ironikus párhuzamok, melyek elsősorban a női szerep, és a házassággal megvalósított társadalmi mobilitás témáját érintették, szemantikai síkon megerősítő vagy változtató integrációt képviseltek-e. Tehát a háború előtti pesti létre utaló párhuzamok igazolták vagy nevetségessé tették a munkáslányok társadalmi és magánéleti ambícióit?

A *Férjet keresek* is három lánytestvéréről szólt, akik a pesti úri középosztály tagjai. A konfliktus kiindulópontja, hogy a legfiatalabb (Kató) csak nővérei után mehet férjhez. A filmben a lányok egyike sem dolgozik, a Rózsadomb kioskba járnak udvaroltatni, céljuk az előkelő vagy gazdag férj „megfogása.” A legfiatalabb hiperaktív testvért, aki konfliktusok sorát okozza, hogy nővéreit férjhez adva végre hozzámelessen ideáljához, Koltay György báróhoz, Katónak hívják, akárcsak a *Szombat délután*ban Kelemen bácsi legkisebb lányát. A minden akadályon áttörő, szemtelen de szeretnivaló Katót a filmben ugyanaz a Turay Ida alakította, aki a *Szombat délután*ban a kultúrpark felépítéséért harcol ugyanilyen vehemenciával. A két produkció közötti befogadói asszociációkat erősítik az olyan szövegszintű utalások, hogy a *Szombat délután*ban Kerekes bácsi lányai között „férjhez menési verseny” van. A szereposztásban más implicit jelölt intertextusok is fellelhetők: Bilincsi Tivadar a *Férjet keresek* gazdag zeneszerző férj jelöltje az előadásban Kerekes bácsivá öregszik. Latabár Árpád, aki a filmben a másik nővér vőlegénye volt, itt a főmérnök barátját alakítja.

A két korszak attribútumaikban eltérő, de férjhez menési ambíciójukban hasonló pesti lányainak párhuzamba állítása a szerzők oldaláról nem a jelen kigúnyolására, inkább a folytonosság finom hangsúlyozására, s a *status quo* elfogadtatására irányul. A *Szombat délután* világlátását leginkább az jellemzi, amit egy magánlevélben Kellér Dezső (az egyik szerző) üdvözlendő létfilozófiájaként fogalmazott meg Dr. Szinétár Ernő:

⁶² OSZK SZT MM 20.331. 28.

⁶³ OSZK SZT MM 20.331. 12.

„...minél tovább 'legyen kedve' a pestieknek örömet szerezni azzal a drága jó pesti filozófiájával, amit egyébként – tanítani kellene – melynek alaptézise, nem kell úgy mellre szívni, lesz ez még ugyanúgy.”⁶⁴

A kor korlátozott, de már létező kritikai polifóniájára utal a *Szombat délután* kritikai fogadtatása. A *Szabad Nép* nem írt az előadásról. Az *Esti Budapest* dicsérte a produkciót, csak a vidám kortárs történeteszátat érzékelve.⁶⁵ Lontay László *Magyar Nemzet*-ben közölt írásából kitűnik, ő észrevette, ha nem is leplezte le az önreferenciát, s nem helyeselte az intertextussal színezett üzenetet.⁶⁶ A kulturális életre 1954-ben jellemző bizonytalanságot jelzi, hogy az *Esti Budapest*-ben volt lehetőség egy a darabot és a színházat a támadástól megvédő, s a rendkívüli közönségsikert konstatáló ellencikk megjelentetésére.⁶⁷

A nyilvános szakmai értékelés fóruma: a Magyar Dráma Hete (1954. június 20-28)

A bányász operettet ledorongoló *Szabad Nép* kritika azért is szólt olyan nagyot, mert a darab bemutatója a színházak reprezentatív szemléjének idejére volt időzítve. Ugyanezen a szemlén a Fővárosi Víg Színház a *Szombat délutánnal* szerepelt. A szakmai értékelések részben megjelentek ugyan a sajtóban, de a Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség MNL OL-ban őrzött anyagában több, nem publikált utalást találunk a Fővárosi Operett Színház, illetve a Fővárosi Víg Színház bemutatkozásáról. E legmagasabb szakmai fórumon az évadot értékelő beszédek – Darvas József népművelési miniszteré és Apáthi Imre színész-rendezőé – bár eltérő hangolásban – de egyfajta bizonytalanságot tükröznek. Darvas egyrészt örül a sok új magyar darabnak, másrészt sokallja a vígjátékot. Továbbra is a politikai meggyőződés/meggyőzés markáns színpadi kifejezését hiányolja, közelebből meg nem határozott formában:

„Félreértés ne essék! Nem marxista plébánosokat akarunk mi újra színpadainkon, de eleven, igazi, küzdő, az életet előrevivő kommunista hősöket. Ez irodalmunk nevelő szerepe szempontjából halaszthatatlan dolog.”⁶⁸

⁶⁴ OSZK SZT Fond 14. 10. 150.

⁶⁵ „Mindent összevetve: a darab és az előadás az mutatja, hogy a Fővárosi Víg Színház nagy erőfeszítést tesz színvonalának emelésére. Az út, amelyen elindult, helyes. Az együttes fegyelmezett összekovácsolásával elérheti a színház, hogy felsorakozik versenytársaként operettszínházunk mellé, mire megújult hajlékába költözik.” *Esti Budapest* 1954. március 31. 4.

⁶⁶ „Egy apának van három lánya, akik közül az egyik kotnyelességével felborítja egy csinos fiatalember és egy ellenszenves démoni nő szerelmét s meghódítja férfit. Ezt az alapötletet aktualizálták a szerzők (a jóképű fiúból főmérnök lett, aki nem akarja elkészteni a gellérthegyi kultúrpark tervét, de a kotnyeles kalauzlány erre is ráveszi) megtűzdelték szatirikus célzásokkal, mai bemondásokkal (például a citromhiányról), Tschöll papából autóbuszrendező, lányaiból rendőrnőt, autóbuszkalauzt és soffört csináltak.” *Magyar Nemzet* 1954. április 3. 5.

⁶⁷ „Az pedig, hogy a darabban szereplő három életvidám fiatal lányt nemcsak a szerelem érdekli, hanem ezen felül a társadalomban értékes munkát végző dolgozó emberek is, továbbá az, hogy az érzések és emberi kapcsolatok megváltozott életünk újfajta keretei között bontakoznak ki, nem minősíthető egyszerűen sematikus aktualizálásnak. A darabnak éppen az a legfőbb erénye, hogy az érzéseket, emberi kapcsolatokat, a magánéletet és a munkát, a társadalmi tevékenységet helyes arányban, élettellejesen ábrázolja.” *Esti Budapest* 1954. április 21. 4.

⁶⁸ MNL OL P 2143. XXVIII-I-10 15. d. 92 t. 14.

Ugyanez a homályosság érzékelhető a szórakoztató műfajokkal szembeni kritikájából:

„Nyilvánvalóan új művek, jobb, ízlésesebb, a mi szemünket sokkal inkább tükröző művek kellenek ahhoz, hogy a népünkben valóban meglevő szórakozási igényt kellő színvonalon ki tudjuk elégíteni. (...) Szeretném megmondani, hogy nem elsorvasztani akarjuk a szórakoztató műfajt és nem is lejáratni, hanem a becsületét szeretnők növelni és a színvonalát emelni.”⁶⁹

Darvas a Fővárosi Víg Színházról nem mond véleményt, de a párt napilapjában megkritizált Fővárosi Operettszínházat teljes mellszélességgel megvédi:

„(...) Nemzetközi viszonylatban is elismert operett kultúránk fejlesztésében komoly érdeme van a színháznak, komoly érdeme van a klasszikus operettek felújításában és még inkább nagyon bátor és szép dolognak tartom azt a kísérletezést, ahogy új és mai témájú magyar operetteket segítenek megszületni. (...) Nem szeretek már lőtt nyúlra löni, de úgy érzem, egy-két szót mégis csak hivatalos minőségben legalább el kell mondanom Komor kritikájáról. Azért tudniillik, hogy a minisztérium ezzel a kritikával egyáltalán nem azonosítja magát. A párt nevében nincs jogom nyilatkozni, de okom van feltételezni, hogy a párt sem ért ezzel a kritikával egyet.”⁷⁰

Hogy az új szakasz hatása a kulturális irányításra milyen csekély volt, mutatja, továbbra is magától értetődő, hogy a „pártnak” véleménye van egy operett előadásról, s bizonyára következményekkel járó véleménye volt az operett kritikáról is. Nem ismerjük Komor Imre reakcióját, de a támadássorozatból bizonyára érezte a kritikusi autonómia határait.

A színész-rendező Apáthi Imre referátumában konstatálja a Fővárosi Víg Színház „fejlődését”, melyet összekapcsol a *Szombat délután* sikerével. (Nem minden színházat és produkciót dicsértek automatikusan):

„Békeffy-Keller *Szombat délutánja* ehhez képest határozott fejlődést mutat és a műfajt oly kiválóan ismerő szerzőpár sok erényével gazdag. Hogy két darab elegendő volt egy teljes szezon betöltésére, ez azt bizonyítja, hogy a közönség szerette, elfogadta a színház mindkét produkcióját.”⁷¹

A Fővárosi Víg Színházzal szemben megfogalmazott kritikájának hangneme nem jelez teljes elutasítást:

„De úgy érezzük, hogy az a tény, hogy a színház nem saját épületében játszik és hogy az együttes összeállítása sok ponton hézagos, azzal jár, hogy e zenés színházunk nem tudta ez évben képességeit olyan magas szinten kibontani, amit tőle, mint második zenés színházunktól méltán el kell várnunk.”⁷²

Összességében elmondható, hogy a Magyar Dráma Hetének szakmai értékelései nem vetítették előre a Fővárosi Víg Színház egy hónap múlva bekövetkező megszüntetését.

⁶⁹ MNL OL P 2143. XXVIII-I-10 15. d. 92 t.

⁷⁰ MNL OL P 2143. XXVIII-I-10 15. d. 92 t.

⁷¹ MNL OL P 2143. XXVIII-I-10 15. d. 92 t.

⁷² MNL OL P 2143. XXVIII-I-10 15. d. 92 t.

Színházi közönségkonferencia (1954. július 5.)

A „kultúrszemét beözönlésének” időszakában valószínűleg a nézői reakciókra voltak kíváncsiak a szervezők a fővárosi Tanács VB által július 5-én rendezett Színházi közönségkonferencián. Pesta László tanácselnök kifejezetten a saját vélemény kifejtésére buzdítja a meghívott közönségszervezőket:

„Hahn elvtárs vitaindító beszédét ne tekintsék az elvtársak olyan hivatalos állásfoglalásnak, amelyhez alkalmazkodni kell, hanem valóban a vitát elindító problémafelvetésnek.”⁷³

Hahn György a budapesti színházlátogató dolgozók számának növekedését tekintette az évad legfőbb eredménynek.⁷⁴ E fórumon neki jutott a szerep, hogy rituálisan újból megfogalmazza a nevelő szórakoztatás válságának alapdilemmáját, mely a stílusok közti választás lehetőségének megadásában vagy újbóli korlátozásában fogalmazható meg:

„A kormányprogram óta azonban sokan félreértették a dolgozók szórakozási szándékát, nevetés iránti szeretetét és selejtes, alacsony színvonalú műveket adtak elő. Sok burzsoá kultúrszemét került ismét előadásra. Itt az ideje, hogy szétválasszuk a jót a rossztól, a hasznosat a károstól és a vidám műfajok területén is ugyanolyan igényességgel lépjenek fel, mint a más hangulatú műfajok területén.”⁷⁵

A hozzászólók elsősorban a közönségszervezés működési problémáival („árukapcsolás”, a nagyobb üzemekbe több jegy jut) foglalkoztak. Többben az operajegyek és bérletek hiányára panaszkodtak. Az operába járás új rendszer által megteremtett lehetőségét, az üzemi dolgozóktól a TSZ tagokig sokan ki szeretnék volna használni.⁷⁶ A bérletrendszerrel⁷⁷ 1954-ben az volt a baj, hogy a pesti színházak nem tudtak évente egy bérletnyi új előadást produkálni.⁷⁸

⁷³ OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 1.

⁷⁴ „A Rákosi Mátyás Művek kohóüzeméből pl. 7,642-en, ugyancsak a Rákosi Mátyás Művek gépgyárából 8,562-en, az ELZETT Vasárugyárából 4,120-an, a Belügyminisztériumhoz tartozó intézményeiből 13, 200-an gyönyörködtek a fővárosi színházak előadásaiban.” OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 4.

⁷⁵ OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 3.

⁷⁶ „Az üzemi bizottságunk nemrégén megkapta a szakszervezeti központtól az Opera és az Erkel bérleteket. Az Erkel felemelték 61 darabra, de az is kevés. Az Opera-bérletet lejjebb vették, sokkal kevesebb Opera-bérletet kaptunk most, mint a múlt évben.” OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 14.

„Négyen is jöttek hozzám, hogy tolmácsoljam az 52 tagunk kérését, sőt Nagytétényből a Vörös Csillag tsz.-ből is üzentek, hogy mondjam meg, hogy mi is szeretnénk operákat látni, a Pillangó-kisasszonyt, a Diótörő-t és hasonlókat. Nagyon kérem, tessék a termelőszövetkezet dolgozóinak is ilyen jegyeket készíteni, hogy mi is láthassuk ezeket.” OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 17.

⁷⁷ Budapest az 1953/54-es évadra 15 620 színházbérletet adtak el, ebből 8 000 az Operaház, Madách Színház, Néphadsereg színház kombinált bérlete volt. Az 1954/55-ös évadra Budapesten csak 7600 bérletet adtak el. Taródy-Nagy (szerk.) 1962: I. 55.

⁷⁸ „...kénytelen voltam megállapítani, hogy bármelyik napra venném is ki a bérleteket, három-négy olyan előadást kellene megnéznem, amit már az előző évben is láttam.” OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 7.

A közönségsszervezők hozzászólásaiból a művészeti formák működésében való járatlanságuk is kiviláglott. Volt, aki azt tanácsolta, hogy az előadásokat még a bemutató előtt javítsák ki a kritikusok tanácsai alapján.⁷⁹ Egy hozzászóló az operaénekes szemére vetette, hogy idegen nyelven énekel.⁸⁰ Az évad zenés színházi produkcióival kapcsolatos vélemények a kor sajtószólamait ismétlik. Van, aki az 1950-53 közötti korszak fenyegető stílusában támadja a klasszikus operettek újbóli megjelenését.⁸¹ Az ellentábor Gáspár Margit érveit kölcsönözve védi e darabokat, Szovjetunióbeli előadásaikra hivatkozva.⁸² Egy közönségsszervező a *Szombat délutánt* az évad sikerei között emlegeti: „Nálunk legkedveltebbek voltak a vígjátékok...az operettek közül pedig a *Szombat délután*. A drámák nem nagyon kedveltek a dolgozóink között.”⁸³ E spontán dicsérettel szemben a bányász operett melletti felszólalások szervezettnek tűnnek, pl. a visszavitt jegyek motívumában a Fővárosi Operettszínház igazgatójának érvelése köszön vissza:

„Kedves elvtársak! Nem tudom, ki olvasta a *Szabad Nép*-ben, a két héttel ezelőtt megjelent cikket a *Két szerelem*ről. Amikor a cikk megjelent, már 130 jegyet eladtam, de amikor a cikket elolvasták a dolgozók, **nyomban hozták vissza a jegyeket** (kiemelés – H. Gy.), mondván: hogyan lehet jegyet kiadni egy ilyen előadásra? Én szerencsére aznap, amikor a cikk megjelent, láttam az előadást. Később újra megnéztem, és meggyőztem a dolgozókat arról, nézzék csak meg egész nyugodtan a darabot, ha nem tetszik a darab, én megfizetem nekik a jegy árát.”⁸⁴

„...nagyon szépen látogatták a *Vihar*-t és most legutóbb – magam is meglepődtem – a *Két szerelem* című darabot látták, még ebben a kánikulában is elmentek, szívesen megnézték ezt a jó kis darabot. Ez utóbbi elég mulatságos, lehet tanulni belőle, lehet benne nevetni és szórakozni.”⁸⁵

---

⁷⁹ „Én úgy gondolom tehát, helyes volna – és a mi rendszerünkben ez volna az egyedül helyes -, hogy mielőtt egy darab színre kerül, bírálják el megfelelően az arra méltó kritikusaink a darabot, hiszen a színházak vezetői politikailag jól felkészült emberek. Ne kerüljenek ilyen apró hibák se a közönség elé, hiszen az a darabok feladata, hogy neveljenek.” OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 7-8.

⁸⁰ „Dolgozóink közül sokan először mennek operába és nagyon furcsállják, hogy egy olyan kitűnő s ismert művész, mint Svéd Sándor, hol olasz, hol német nyelven énekel. Miért nem tanulja meg Kölcsény nyelvét, miért nem énekel magyarul?” OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 24-25.

⁸¹ „Ezért van az, hogy a közönségsszervezők nem mindig azt adják el, amit kell. Igen könnyen eladják a *Víg özvegy* és a *Csárdáskirálynő* című burzsoá szemét dolgokat, mert a könnyebb ellenállás irányában haladva, ezeket könnyebben tudják eladni és nem nézik a dolog komolyabb végét.” OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 10.

⁸² „Nekem nagyon furcsának tűnt – ha jól értettem – hogy az egyik elvtárs a *Csárdáskirálynőt* és a *Víg özvegyet* burzsoá szemétirodalomnak vagy ehhez hasonlóknak nevezte. Nem akarok erről a kérdéstről bővebben beszélni, de nem hiszem, hogy amit a Szovjetunióban játszanak, – a *Csárdáskirálynőről* és a *Víg özvegyről* van szó – a burzsoá szeméthez tartoznék.” OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 12.

⁸³ OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 6.

⁸⁴ OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 23.

⁸⁵ OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 15.

A Fővárosi Operettszínház társulatából sokan részt is vettek az anketon. Ezért a rendezvény szervezői megdicsérték őket.⁸⁶ E fórumon is úgy tűnt, reformprogramjuk politikai támogatása töretlen.

Minisztériumi válságkezelés – racionalizálással

Mi volt a Fővárosi Vig Színház „eredendő bűne”? Ebbe a társulatba osztottak be az államosítás után sok olyan, a két háború közti szórakoztató iparhoz kötődő alkotót, akiket a Fővárosi Operettszínházban nem alkalmaztak. Ha azonban megvizsgáljuk a Fővárosi Vig Színház Sztanyiszlavszkij körének vagy előadásvitáinak fennmaradt jegyzőkönyveit érzékelhetjük, hogy a társulat az államosítástól szófogadóan, ha nem is tudjuk mennyire őszinte lelkesedéssel alkalmazkodott revüszínházi szerepköre új gyakorlatformáihoz. S nemcsak a döntést bejelentő igazgató lelkesedett, mikor operettszínházzá „emelkedhettek”, mi több szovjet operettet adhattak elő.⁸⁷ Fejér István igazgató a műfajváltáskor hitet tett a reform operett koncepció mellett is.⁸⁸ Ugyanakkor a zenei vezető, Fényes Szabolcs megfogalmazta színházuk és a Fővárosi Operettszínház közötti stílári különbséget is:

„Helyzetünk annál inkább nehéz színházi vonalon, mert az Operettszínház többé-kevésbé a vígopera területére megy át. De egyébként is egészen más zenei apparátusa van, mint nekünk, az úgynevezett könnyű zenének. Így a könnyű zenének tulajdonképpen csak egy színháza van: a Fővárosi Vig Színház.”⁸⁹

A társulat kezdettől érzekelte a kritika és a szakma lenézését. Állandó épület problémáik ellenére (költözés, átépítés) hiába voltak jók a színház látogatottsági eredményei,⁹⁰ hiába tartották be buzgón a kor politikai rituáléit,⁹¹ őket nem tekintették az új könnyűzenei műfajok

⁸⁶ „A Fővárosi Operett Színház művészei közül most is számosan jelen vannak, s így tartják példaadóan a kapcsolatot a közönséggel. Más színházaktól kevesebb művészt látunk itt.” OSZK SZT 406.548. Jegyzőkönyv. 26.

⁸⁷ „Csak példának hozom fel első darabunkat, amely szovjet darab: a *Szibériai rapszódia* (nagy taps), melynek csodálatosan szép muzsikája mellett az a különlegessége és nagyszerűsége, hogy embereket, szovjet embereket kell ábrázolnunk a színpadon. Ezzel széles művészi távlat nyílik meg előttünk, ami egyben igen komoly, igen súlyos, mérhetetlenül nagy felelősséget hárít a színház vezetőségre és minden tagjára.” OSZK SZT Fond 18. 30. 26.

⁸⁸ „Amióta itt szó van arról, hogy operettszínház leszünk, azóta egyre gyakrabban hallom, hogy a bécsi operettnek és a magyar operettnek is vannak régi tradíciói, s nekünk feladatunk, kötelességünk ezeket a tradíciókat átvenni. Nem, ezeket nem kell átvenni.” OSZK SZT Fond 18. 31. 9.

⁸⁹ OSZK SZT Fond 18.1. 44-45.

⁹⁰ „Az évi bevételi előirányzatot 9.8%-al teljesítettük túl. A bevételi túlteljesítés már a harmadik negyedév végén megmutatkozott és ennek eredményeképpen dolgozóinkat túlteljesítési jutalomban tudtuk részesíteni. 1954 jan.11.” BLF VIII. 3806. 7. d.

⁹¹ „Színházunk művészei nagy lelkesedéssel vették ki részüket a választási agitációs küzdelmekből. Színházunk művészei 56 budapesti brigádműsört adtak és ezzel a fővárosi színházak versenyében első helyen végeztek.

kikovácsolóinak. Vogel Eric díszlet-és jelmeztervező alábbi anekdotájának igazságtartalmát nem tudjuk ellenőrizni, de a történet sugallatát a következő MDP és NM dokumentumok megerősítik:

„Itt mutattuk be a *Szibériai rapszódia*t is, amelynek premierjére eljött a zeneszerző, Miljutyin. Az egyik előadást megnézte Gáspár Margit, az Operett Színház igazgatója, aki melegen gratulált a társulatnak: – Boldog vagyok, hogy van még egy operett színháza Budapestnek – mondta, és a kezünket szorongatta. Miután elment, Fejér Istvánnal, a színház igazgatójával egymásra néztünk: – Készüljünk fel a legrosszabbra – szólt Fejér. – A Margitka dicsérete nem jó előjel. Igazunk lett.”⁹²

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, hogy a Fővárosi Víg Színház 1954 nyarán történő váratlan megszüntetése és épületének kamaraszínházként a Fővárosi Operettszínházhoz csatolása a színházi irányítás mely szintjének milyen problémákra adott válságreakciója volt. Hisz az időszak változó politikai erőviszonyai között a szakmát és a közvéleményt tekintve is kockázatos lépésnek tűnhet egy új magyar darabbal sikersizériát produkálni képes színház előjelek nélküli megszüntetése. Ráadásul az államosítás mellett hangoztatott egyik fő érv éppen a színházi dolgozók létbiztonsága volt. A színészek státusba vétele pedig csak 1953-ban történt meg.

Látni fogjuk, a megszüntetés okaként egyes dokumentumok az 1954 nyarán, őszén ténylegesen zajló racionalizálásra hivatkoznak. S bár a pénzfaló színházi területtel kapcsolatban már korábban is felmerültek spórolási szándékok, sőt távlatilag még az önfinanszírozás igénye is szóba került,⁹³ 1954-ben a színházi racionalizálás egy szélesebb körű, az előző év végétől előkészített, elsősorban az államapparátust, az adminisztratív munkaköröket érintő leépítés egyik eleme volt csupán. Hogy hány embertől kellett volna megválni a színházi területen, arra nem találtunk adatot. A „Javaslat a főváros színházzal való fokozottabb ellátására és esztrád színház létesítésére” című, aláírás nélküli gépiratból mindenesetre a pesti színházi struktúra nagyszabású átalakításának terve bontakozik ki.⁹⁴ A július 20-i dátumú az MDP Tudományos és Kulturális osztályára küldött, Non György miniszterhelyettes által szignált kísérőlevélből kiderül, hogy a javaslat az NM-ben készült. Valószínűsíthetően a Színházi Főosztályon, de erre az írat nem utal. E tervezet leghangsúlyosabb eleme a szórakoztató zenés színházi tevékenység újbóli, minél teljesebb állami kontroll alá vonási szándéka. Itt még a Fővárosi Víg Színház esztrád színházzá alakításának terve szerepel. Az új teátrumnak valószínűleg a megnövekedett fizetőképes keresletet kellett volna elszívni az apolitikus zenés szórakoztató rendezvények elől:

„A Fővárosi Vígszínház jelenlegi helyén (Dohány utca) és annak társulata egy részével létrehozuk az Esztrád Színházat azzal a céllal, hogy annak segítségével állami vezetés

---

Ugyancsak díjat nyert színházunk a színházak választási kiállítási versenyében, ahol minden más színházat megelőzve nyertük el a Művészeti Dolgozók Szakszervezete és a Színház- és Filmművészeti Szövetség első díjait. Társadalmi megmozdulásaink közül ki kell emelni választási kisgyűlésünket, kollektív látogatásunkat a Csepeli Papírgyárban és Sztanyiszlavszkij körünket. Jelentés a Fővárosi Víg Színház 1953. május havi munkájáról.” BLF VIII. 3806. 7. d

⁹² Sugár 1987: 50.

⁹³ Már az NM Kollégium 1951. augusztus 7-i ülésén témaként szerepelt, hogy a színházaknak át kellene térni az önellátásra, fokozatosan meg kell szüntetni az állami szubvencionálásukat. MNL OL XIX-I-3-n 3. d.

⁹⁴ MNL OL M-KS 276-91.174. ő. e. Javaslat. 1954. július 19.

alatt álló (kiemelés -H. Gy.) színvonalas esztrádműsorokat adjunk állandó társulattal, megfelelő vezetőkkel (kiemelés tölem - H. Gy.) és ezzel szinte minta-műsorokat alakítsunk ki. (...) Ennek a színháznak lenne feladata valóban művészi és tarka műfajként kifejleszteni az esztrádot. Műsorában helyet kapna a népi táncról a szononig, vagy a jelenetekig és artistákig mindenfajta szám. Műsorpolitikáját a Moszkvai Esztrád Színházhoz hasonlóan akarjuk kialakítani, amelyet a színház kijelölt igazgatója Simon Zsuzsa⁹⁵ elvtársnő a közelmúltban a helyszínen tanulmányozott.”⁹⁶

Akárcsak az államosításkor, most is egy szovjet előadástípus átvételével kívánnak védekezni a pesti zenés szórakoztató hagyomány támadása ellen. A szakmai szempontokat figyelmen kívül hagyó tervezet szerint a Fővárosi Víg Színház társulatának két évente kellene/lehetne műfajt váltani: a szocialista revüről szórakoztató operettre, majd esztrádra. A színházi iparban egy kulturális mezőbe tartozó előadás típusokról van ugyan szó, melyek azonban eltérő színészi képzettséget, társulati felépítést követelnek. (A revüből operettre váltáskor is problémát okozott a színház túl nagy és túl jó tánckara, gyenge énekkara és kis létszámú zenekara.)

Az operettszínházként való megszüntetést a tervezet az alábbi általános érvekkel indokolja: „(...) a Vígszínház társulata eredetileg tervbe vett rendeltetésének az idei évad tanúsága szerint nem felel meg, megfelelő színvonalat sem irodalmilag, sem színésziileg elérni nem volt képes.”⁹⁷ E sommás értékelésnek befogadói oldalról ellentmond a *Szombat délután* töretlen sikere, szakmai oldalról pedig az előadás Magyar Dráma Hetén kapott lényegében pozitív értékelése. A jel, mely a színházzal szembeni NM ellenszenvre utalt, hogy bár minden fórum jóváhagyta 1954/55-ös évaduk nyitódarabjának, Huszka Jenő *Lili bárónőjének* átalakított szövegkönyvét, a Színházi Főosztály nem volt hajlandó elfogadni a sokadszor átdolgozott verziót sem.⁹⁸ Feltételezésünk szerint az évekig előkészített termelési (bányász) operett vegyes fogadtatása, s a *Szombat délután*, e politikai elvárásoknak formálisan eleget tévő, de a zenés színházi szórakoztatás hagyományos receptjét is működtetni képes előadás váratlan közönségsikere paradox módon növelte a racionalizálás végrehajtásával megbízott NM Fővárosi Víg Színházzal szembeni ellenérzését.

Az átalakítás más színházakat is érintett. A cél az volt, hogy a művelődéspolitikai szempontból a minisztérium által sikeresnek ítélt színházak mellett létrehozandó kamaraszínházak csökkentsék anyaszínházuk működési költségeit, s garantálják a kívánatosnak tartott politika/művészi irányt:

⁹⁵ Simon Zsuzsa (1910-) színésznő, rendező, színházigazgató. 1949-1951 a Belvárosi Színház igazgatója, 1950-1956 között a Színművészeti Főiskola főigazgatója.

⁹⁶ MNL OL M-KS 276-91.174. ő. e. Javaslat. 1954. július 19.

⁹⁷ MNL OL M-KS 276-91.174. ő. e. Javaslat. 1954. július 19.

⁹⁸ Halász Kálmán igazgató, 1954. június 16-i jelentése: „A kamara színház soron következő darabját - a *Lili bárónőt* a - Népművelési Osztály jóváhagyása után felterjesztettük a Népművelési Minisztériumhoz, ahol a Színházi Főosztály elvi szempontok tisztázása céljából szükségesnek látta a szövegkönyvet a Dramaturgiai Tanács elbírálása elé venni. A Dramaturgiai Tanács előadásra javasolta a *Lili bárónőt*, ezzel az állásponttal azonban a Színházi Főosztály mindez ideig nem ért egyet.” BFL VIII. 3806. 7. d.

„A fővárosi Operett Színház mellé Kamara Színházát létesítünk, zenés vígjátékok előadására. Ezzel a Vígszínház megszűnése miatt keletkezett műfaji kiesést lényegében pótoljuk, miután a Fővárosi Vig Színház jelenlegi formájában nem operetteket, hanem zenés vígjátékokat tudott csak adni. Ugyanakkor azonban a nagy sikereket elért Fővárosi Operett Színház feltétlen biztosítani tudja megfelelő mondanivaló és megfelelő művészi színvonal elérését (kiemelés - H. Gy.), amit egyébként idei kísérleti kamara-darabja, a Monmartrei ibolya is bizonyított.”⁹⁹

Az elképzelt vásárlóerő átirányítás a kamaraszínházak létrehozásával Budapesten az első tervezet szerint következőképpen ment volna végbe:¹⁰⁰

	Többlet előadások:	Vásárlóerő-elvonás:
Madách Színház	300 előadás	1,600.000 Ft
Vándor esztrád-társulat	200 előadás	900.000 Ft
Vidám Színpad (Vándor társulat)	200 előadás	900.000 Ft
Operett Kamara Színház	300 előadás	2,000.000 Ft
Néphadsereg Kamara Színháza	300 előadás	1,300.000 Ft
	1,300 előadás	6,700.000 Ft

A művelődési házakban rendezett, károsnak s ezért megszüntetendőnek ítélt operett estek közönségének elvonására: „Az esztrád Színházhoz tartozna egy budapesti vándor-társulat is, amely naponta más-más peremvárosi kultúrházat látna el vegyes műsorral.”¹⁰¹ A konklúzióból az érzékelhető, mintha a takarékosági hozadékok csak másodlagosak lennének az átszervezésből eredő művészetpolitikai előnyök mellett:

„Fentiek szerint a terv teljes végrehajtása esetén 1300-zal növekedne az állami, illetve a tanácsai színházak által állandó társulatokkal, állandóan és központilag ellenőrzött műsorok száma a fővárosban. (Kiemelés tőlem – H. Gy.) Ez az előadástöbbség egyben hozzávetőlegesen 500.000 Ft jövedelemtöbbséget is jelent a népgazdaságnak, ami felhasználható az Esztrád Színház és a Vidám Színpad utazó részlegei költségeinek egy része fedezésére. Amennyiben gazdasági okokból ezt a két peremvárosi részleget nem hozzuk létre, úgy az előadások száma 900-zal nő, a vásárlóerő-elvonása 4, 900, 000-re nő és az állami deficit emellett csökkenne. Ez az átszervezés tehát racionalizálási tervünknek is megfelel.”¹⁰²

Utóbbi tervet nem találtuk meg. Az a válságkezelési stratégia azonban világos, hogy a szórakoztató zenés előadások iránti megnövekedett keresletet a kínálat átstrukturálásával kívánják kielégíteni. Feltételezhetően a szovjetek vezetésnek a magyar pártvezetés konkurens

⁹⁹ MNL OL M-KS 276-91.174. ö. e. Javaslat. 1954. július 19.

¹⁰⁰ MNL OL M-KS 276-91.174. ö. e. Javaslat. 1954. július 19.

¹⁰¹ MNL OL M-KS 276-91.174. ö. e. Javaslat. 1954. július 19.

¹⁰² MNL OL M-KS 276-91.174. ö. e. Javaslat. 1954. július 19.

csoportjaihoz való változó viszonya miatt bizonytalan politikai patthelyzet volt az ok, hogy az átalakításokról csak július végén, közvetlenül az új színházi évad megkezdése előtt kívánnak határozni. Ez a javaslattevők szerint is kockázatos, hisz: „az egész színházi területen a színészek cseréje, új szerződtetése késik, és ez rendkívüli zavarokat idéz elő a színészek fizetésének folyósításában, elhelyezésében. Emellett az új színházak létrehozásának mindennapos késedelmé az idei évben igen komoly bevételi kiesést eredményez.”¹⁰³ Kérdés, hogy mindeme veszélyek mellett mi tette ennyire sürgőssé az átalakítást. A racionalizálás gazdasági kényszere-e vagy a pluralizálódó kínálat feletti minél teljesebb kontroll visszaszerzésének lehetősége.

A fenti minisztériumi tervezetet megvitató megbeszélés eredményeit rögzíthette az a július 29-i dátumú Non György NM miniszterhelyettes által aláírt feljegyzés,¹⁰⁴ mely a Fővárosi Vig Színház és kamaraszínháza (Fővárosi Kiszínpad) megszüntetésével és a Fővárosi Operettszínház kamaraszínházának az előbbi épületében való létrehozásával foglalkozik. A struktúra átalakításban feltehetően e radikális lépés váltotta ki a legnagyobb vitát. A feljegyzés fontosnak tartja kiemelni, hogy az NM és a Fővárosi Tanács egyetért a megszüntetésben. Okként a talán elkülöníteni sem kívánt művészi és politikai színvonalhiány hangsúlyozódik, melyet azonban a színházzal foglalkozó kritikák és nyilvános szakmai állásfoglalások 1954-ben nem jeleztek.

„(...) a Fővárosi Víg színház mind műsorpolitikai, mind pedig művészi szempontból igen alacsony színvonalon álló zenés vígjátékokat játszó színház volt és a színház jelenlegi művészi összetételében kilátás sem volt arra, hogy műsorai művészi színvonal szempontjából jobbak, politikai szempontból pedig nevelőbb hatásúak legyenek.”¹⁰⁵ (kiemelés –H. Gy.)

A Fővárosi Víg színház megszüntetéséről szóló hír egy szerző nélküli „Új színházak a fővárosban” című, szóhasználatában is a július 20-i NM feljegyzést idéző cikkben megjelent a *Magyar Nemzet* 1954. július 30-i számában. Az írás a struktúra átalakítást a „budapesti színházhiány probléma” öröndetes megoldásaként kínálja:

„Ezek szerint tehát a Fővárosi Vig Színház és a Kis Színpad megszűnik és a két színház helyiségeiben az újonnan született esztrád színház és kamaraszínháza nyitja meg kapuit, mely két állandó fővárosi színháza mellett a vidéket járó vándortársulatot is szervez.”¹⁰⁶

Az átszervezést a cikkíró a közönség és közelebbről meg nem határozott művészek színvonal iránti igényével magyarázza:

¹⁰³ MNL OL M-KS 276-91.174. ő. e. Javaslat. 1954. július 19.

¹⁰⁴ MNL OL M-KS 276-91. 45. ő. e. Feljegyzés. 1954. július 29.

¹⁰⁵ MNL OL M-KS 276-91. 45. ő. e. Feljegyzés. 1954. július 29.

¹⁰⁶ *Magyar Nemzet* 1954. július 30. 5.

„Mind a művészek, mind a közönség azt reméli ezektől az intézkedésektől, hogy helyes végrehajtásuk ebben a műfajban is végre biztosítja majd az oly keservesen nélkülözött becsületes művészi színvonalat.”¹⁰⁷

Az értelmezhetetlen „becsületes művészi színvonal” a zárt politikai előadásforma szinonimájaként szerepel, s használata a Rákosi korszak retorikájának, míg a színház megszüntetése gyakorlatának továbbélését mutatja.

Párt reakciók

Furcsa módon az MDP felső szintjein csak azután vitatják meg a színház megszüntetésének tervét, miután az arról szóló döntést már publikálták. A „javaslat a Titkárságnak”¹⁰⁸ című dokumentum augusztus 5-i dátumú. E bizalmas jelzéssel ellátott iraton szerepel, hogy 'Látta Rákosi Mátyás elvtárs', s ceruzával, hogy PB elé. Fontos, hogy ebben nem említik a Fővárosi Operettszínház tervezett kamaraszínházát, tehát hogy a Fővárosi Vig Színház megszüntetésének haszonélvezője a konkurens operettszínház lesz. (A KV titkársági ülés augusztus 13-i jegyzőkönyvében a különfélék között valószínűleg a fenti, Berei Andor által szignált javaslatot tárgyalták.) Augusztus 14-én íródott a Fővárosi Vig Színház pártvezetőségének tiltakozó levele. Ezt több helyre elküldték (Berei Andornak, a KV Titkárságára).¹⁰⁹ Ugyanaz a dramaturgia, ugyanaz a szereposztás mint a bányász operett ügyében. Csak a kimenetel más. A pártvezetőség leveléből kiderül az az új szakasz demokratizálódási törekvéseihez nehezen illeszthető tény, hogy a dolgozók a *Magyar Nemzet* július 30-i számából értesültek színházuk megszűnéséről. A levélírók a korabeli retorikára támaszkodva arra hivatkoznak: nem tudják a párt politikáját képviselni, ha nem értesülnek a megszüntetés okairól. A terv ellen színházuk közönség- és gazdasági sikereit hozzák fel:

„Indokolatlannak tartjuk megszüntetni a művészi hibái ellenére határozattan fejlődést mutató operett-, valamint zenés kabaré színház működését akkor, amikor a közönség érdeklődése rohamosan növekszik e nagyon népszerű műfajok iránt. Ezt a tényt mindkét színház gazdasági eredményei is bizonyítják. Az új műfajra való váratlan áttérés azt jelentené, hogy Budapest dolgozói két közkedvelt színházukat veszítik el, népgazdaságunkat pedig milliós károsodás éri, mert a „Szombat délután” c. zenés vígjátékunkkal a közönség legnagyobb érdeklődése mellett zártuk az elmúlt évadot és a darab további 100 telt házat ígér, kb. egymillió forint bevétellel.”¹¹⁰

Csak hogy az államosított színházi struktúrában a jegyár támogatás miatt a nagyobb látogatottság nem jelentett automatikusan gazdaságosabb működést. A pártvezetőség tagjai utalnak a színház „200 dolgozójának egyre fokozódó pánik-hangulatára” is, ami viszont a felduzzasztott társulati létszámot jelzi, persze ez nemcsak a Fővárosi Vig Színházra volt jellemző. A levél megdöbbenést tükröz, hangneme nem olyan magabiztos, mint a bányász operett támogatását számon kérő Fővárosi Operettszínházi pártvezetőségé volt.

¹⁰⁷ *Magyar Nemzet* 1954. július 30. 5.

¹⁰⁸ MNL OL M-KS 276-91. 45. ö. e. Javaslat a Titkárságnak.

¹⁰⁹ MNL OL M-KS 276-91.174. ö. e. Fővárosi Vig Színház pártvezetőségének levele.

¹¹⁰ MNL OL M-KS 276-91.174. ö. e. Fővárosi Vig Színház pártvezetőségének levele.

A NM által meghozott rendhagyó, egyetlen pesti színházat sújtó racionalizálási döntés és annak furcsa Magyar Nemzetbeli kommunikálása következtében a legfelső pártirányításban mutatkozó zavarra utal, hogy a PB augusztus 18-i ülésén¹¹¹ a „különfélék” között tárgyalt Berei Andor javaslatot leveszik a napirendről, s az előterjesztőt arra utasítják, hogy „tegyen javaslatot a P. B.-nek a színház helyzetéről, elsősorban a szabadtéri színpadok építéséről és azok kihasználásáról.” Az ülésen Nagy Imre nem vett részt, de Rákosi, Gerő, Hegedüs András, Apró Antal jelen volt. A napirendről levétel mindazonáltal nem gátolta a racionalizálás végrehajtását, hisz az a minisztérium feladata volt.

Augusztus 27-én a társulat – talán az új szakasz bizonytalan légkörében bízva – megkísérelt egy nyílt (persze nem nyilvános) tiltakozást. Most nem a kor szakmai-politikai rituáléi (Sztanyiszlavszkij-kör, politikai megemlékezés) miatt gyűltek össze, hanem spontán módon, tömeges elbocsátásuk ellen tiltakozva. Mi több, az érdekvédelmi szervezetek (MÜDOSZ¹¹², Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség) képviselőit is meghívták. E gyűlésről az MDP Tudományos és Kulturális Osztály munkatársa, Szilágyi Albert, az 1954-et jellemző politikai iránytalanságot stílusában is jól demonstráló, „Feljegyzés a Fővárosi Vígszínház megszüntetésének visszhangjáról”¹¹³ című írást készített augusztus 28-án, tehát az események utáni napon. E gyorsaság önmagában a botrány növekedését jelzi. Az, hogy a Fővárosi Vígszínház feltűnő sietséggel végrehajtott megszüntetése összefügghet a kultúrában is dúló küzdelemmel a párvezetésen belül, mutatja, hogy Nagy Imre pont ebben az időben, július végétől szeptember elejéig szabadságon volt a Szovjetunióban. Átadva a terepet a már az MDP III. kongresszusától, illetve az azt megelőző május 6-i moszkvai látogatástól a gazdasági megszorításokat erőltető, s most további racionalizálást sürgető ellentábornak.¹¹⁴ Tény ugyanakkor, hogy Nagy Imre veje, Jánosi Ferenc népművelési miniszterhelyettes nem lépett fel a terv ellen.

Szilágyi feljegyzése mindkét táborbeli potenciális olvasóra gondolva úgy nehezményezi a Színház- és Filmművészeti Szövetség, a Fővárosi Tanács és a kerületi pártbizottság képviselőinek a tiltakozó társulat melletti szimpátia nyilvánítását, hogy közben azt is világossá teszi: e szervek jelenlévő képviselői korábban nem kaptak tájékoztatást a színház megszüntetéséről. Ekkora már – valószínűleg takarékosági okokból – elhalt az esztrád színház terve. Így az augusztus 26-i dátum még érthetőbbé teszi a társulat tagjainak kétségbeesését, hisz ilyenkor már évadnyitó társulati ülések kezdődnek, ők pedig nem tudták hol fognak dolgozni. A színházi fizetésekből jelentős tartalékot nem lehetett képezni.

„Reggel 9 órakor összegyűlt az együttes és szenvedélyes, sokszor hisztérikus megnyilvánulásokkal követelték a Vígszínház további működését, hangoztatva, hogy ’1954-ben nem lehet senkit az utcára dobni, kenyér nélkül hagyni’.”¹¹⁵

¹¹¹ MNL OL M-KS 276-53. 190. ö. e. Politikai Bizottsági ülés jegyzőkönyve, 1954. augusztus 18. 6.

¹¹² Művészeti Dolgozók Szakszervezete

¹¹³ MNL OL M-KS 276-91. 45. ö. e. Feljegyzés a Fővárosi Vígszínház megszüntetésének visszhangjáról.

¹¹⁴ „Augusztus közepén Gerő már a tervezett intézkedésekről is tájékoztatta Andropovot (még azelőtt, hogy a Gazdaságpolitikai Bizottság a PB elé terjesztette volna javaslatait): az állami és közigazgatási apparátus létszámának 15-20 százalékos csökkentése (kb. 130 ezer fő); a városi lakosság reálbérének 3-4 százalékos csökkentése a szociális kiadások lefaragásával; a parasztság jövedelmeinek ’bizonyos fokú csökkentése’ egyebek között az alapvető élelmiszerek szabadpiaci árának 10-20 százalékos csökkentésével.” Rainer 1999: 77.

¹¹⁵ MNL OL M-KS 276-91. 45. ö. e. Feljegyzés a Fővárosi Vígszínház megszüntetésének visszhangjáról.

A tagok tehát a népi demokrácia vívmányait emlegették, s a szakmai érdekvédelmi szervezetek segítségével reménykedtek. Egy a döntést utólag megvitató, minden felet egy asztalhoz ültető értekezlet összehívását mindenestre elérték.

„Ladányi¹¹⁶ és Gellért¹¹⁷ elvtársak szintén helytelenítették a Népművelési Minisztérium intézkedését és ígéretet tettek arra, hogy az esti órákban összehívják a Színház és Filmművészeti Szövetség intézőbizottságát, ahol elvi, kultúrpolitikai szempontból közös álláspontot alakítanak ki a Vígszínház ügyével kapcsolatban. A Vígszínház tagjai kérték, hogy ezen az intézőbizottsági ülésen képviseltesse magát a Pártközpont, a MÜDOSZ és a Népművelési Minisztérium lehető legfelsőbb foka, valamint a Vígszínház küldöttsége.”¹¹⁸

E következő napi értekezletről szóló beszámolóból kiderül, hogy a párton belüli kritikai hang erősödni kezdett. Mind a kerületi pártbizottság, mind a szövetség, mind a szakszervezet – legalábbis deklaráltan – segítségét ajánlotta a racionalizálás igazságosabb végrehajtásához:

„Jánosi elvtárs¹¹⁹ bevezetőjében ismertette, hogy a szóban forgó intézkedés az országos méretekben végrehajtott racionalizálás része, amelyet Pártunk III. Kongresszusa és az új kormányprogram előír. A megindult hozzászólásokból a következők derültek ki: 1./A VII. ker. Pártbizottság kiküldöttje közli, hogy Végrehajtó Bizottságuk egyöntetű kérése, hogy a Minisztérium vizsgálja felül döntését és nyújtson módot a Vígszínház további működésére. /Ezt a döntést a kerületi VB előzőleg nem beszélte meg felsőbb pártfórumnak. / 2./A Színház és Filmművészeti Szövetség vezetősége egyenkénti hozzászólásaikban /A MÜDOSZ vezetősége hasonlóan/ kijelentik, hogy ezeket a racionalizálási terveket velük nem beszélte meg senki és nem értenek egyet a „róluk, nélkülük döntés” elvével, valamint azzal a megoldással, amelyik közvetlenül a színházi szezon-kezdés elején bejelentve, bizonytalansági érzést kelt nemcsak a Vígszínház együttesen, hanem az egész szakma területén.”¹²⁰

A fentiekben s az alábbi megjegyzésben is megfigyelhető az 1954-re talán általában is jellemző fogalmazásmód: a tájékoztatás mellett a jelentéstevő azt a pontot is felkínálja a felettes szervnek, mellyel a tiltakozást le lehet szerelni, illetve a tiltakozó fellépését számon lehet kérni.

„A Szövetséghez több távirat érkezett, amelyben üzemek kérik a Vígszínház további üzemeltetését. Mint kiderült, ezt a táviratküldést a színház egyik közönségszervezője felhívására tették.”¹²¹

Egyfelől a pártfórumokon nyíltan nem negligálhatták az üzemek kívánságát, hisz korábban maga a pártállami színházirányítás inspirálta az efféle szimbolikus gesztusokat. De míg a bányász-operett védelme esetében rendben volt a munkás támogatás megszervezése, itt a szokásos eljárásmód alkalmazása megkérdőjeleződött. A jelentésíró, maga is a kor

¹¹⁶ Ladányi Ferenc (1909-1965) színész, 1953-55 között a Magyar Néphadsereg Színháza igazgatója.

¹¹⁷ Gellért Endre (1914-1960) rendező, 1948-tól haláláig a Nemzeti Színház főrendezője.

¹¹⁸ MNL OL M-KS 276-91. 45. ö. e. Feljegyzés a Fővárosi Vígszínház megszüntetésének visszhangjáról.

¹¹⁹ Jánosi Ferenc (1916-1968) református lelkész, tanár, miniszterhelyettes, levéltáros. Nagy Imre veje. 1951-54 között a népművelési miniszter első helyettese.

¹²⁰ MNL OL M-KS 276-91. 45. ö. e. Feljegyzés a Fővárosi Vígszínház megszüntetésének visszhangjáról.

¹²¹ MNL OL M-KS 276-91. 45. ö. e. Feljegyzés a Fővárosi Vígszínház megszüntetésének visszhangjáról.

bizonytalan kimenetelű politikai játszmáinak részese, az alábbiakban kétféle értelmezését adja a szövetségi vezetők ellenállásának. Először a Rákosi korszak stílusában támad, majd a júniusi politika szellemében együttműködési szándékként értelmezi fellépésüket. Válasszon a feljebbvaló, hogy melyik interpretációt fogadja el.

- „a./A Szövetség vezetőinek hozzászólása arra mutat, hogy teljesen átadták magukat a területen elburjánzott pletykák következtében előállott pánik-hangulatnak.
- b./Hiányos tájékozottságuk következtében nem irányítják a terület hangulatát, mert elszakadtak a Párt és Népművelési Minisztérium feladataitól (Pl. Ladányi elvtárs úgy találta, hogy a Minisztérium intézkedéseiből hiányzik „a szív”).
- c./A színházak és a Szövetség vezetőiben, kommunistáiban igen nagy az érdeklődés és a készség arra, hogy aktívan részt vegyenek javaslataikkal a Minisztérium racionalizálási feladataiban.”¹²²

A más szervek bevonásának szükségességét/lehetőségét felvető javaslat arra utal, hogy a homályban maradó döntéshozó túl radikális, szakmai felháborodást keltő intézkedését utólagos válságmenedzseléssel kezelni kellene. Ugyanerre az igényre utal a PB és a Titkárság tagjai között körözött anyagok között található, szeptember 1-i dátumú, Komócsin Zoltán által készített feljegyzés Farkas Mihály számára a racionalizálásról, melyet – ahogy majd bizonyítani kívánjuk – a Fővárosi Víg Színházzal történtek is inspirálhattak. Az Agit.-Prop. osztály vezetője annak veszélyére hívja fel a figyelmet, hogy a leépítést előzetes, többszintű pártbeli vita és jóváhagyás nélkül hajtják végre.

„Csikesz Józsefné elvtársnő elmondotta: legnagyobb problémát számukra az okozza, hogy az egyes minisztériumok részéről máris folyamatban vannak intézkedések, amelyeket előzetesen sem a Budapesti Pártbizottsággal, sem helyileg az egyes üzemi pártbizottságokkal nem beszéltek meg. (Pl. egyes KGM üzemekben és a színházak területén (kiemelés tőlem-H. Gy.) fordult ez elő.”¹²³

A feljegyzést motiválhatta Komócsin beszélgetése Halász Kálmánnal, a Fővárosi Víg Színház utolsó igazgatójával. Hisz Halász így kezdi Komócsinnak szóló, szeptember 12-i levelét. „Az elvtárssal folytatott személyes megbeszélésre hivatkozva, a Fővárosi Víg Színház megszüntetésével kapcsolatban a következőket közlöm.”¹²⁴ Az előjel nélküli és igazságtalannak érzett döntés miatti illúzióvesztést tükröző levél elején az igazgató a megszüntetés gazdasági kárait ecseteli, de a záró egyharmadban már saját káder jövőjére kérdez. Számunkra a középső rész a legfontosabb, melyben nehezményezi a Fővárosi Operettszínház újbóli monopolhelyzetét a pesti zenés színházi szórakoztatásban.

„Ez az intézkedés viszont azt jelenti, hogy mind az Operett Színház, mind a Vidám Színpad monopolhelyzetbe került és annak ellenére, hogy területileg két-két helyen játszanak is, de végül mégis, mivel azonos művészeti vezetés és azonos dramaturgia irányítja azonos művészeti elképzelések alapján a kamaraszínházait is, versenytárs nélkül maradtak.”¹²⁵

¹²² MNL OL M-KS 276-91. 45. ő. e. Feljegyzés a Fővárosi Vígszínház megszüntetésének visszhangjáról.

¹²³ MNL OL M-KS 276-58. Feljegyzés Farkas Mihály számára.

¹²⁴ MNL OL M-KS 276-91. 45. ő. e. Halász Kálmán levele Komócsin Zoltánnak.

¹²⁵ MNL OL M-KS 276-91. 45. ő. e. Halász Kálmán levele Komócsin Zoltánnak.

Halász a korban nem szokatlan demagógiával azt kérdezi, miért nem érvényesülhetnek a munkaverseny deklarált előnyei e szférában, ha oly nagyszerű eredményeket hoznak az ipar területén. Az egykor színiakadémiát végzett, 1945 után párttiszségekben dolgozó igazgató – a kor színház-politikai szándékait félreértve – úgy gondolja, hogy a zenés színházaknak a munkás közönség ízlésének kiszolgálásában kellene versenyeznie: „hogya a két színház megmaradt volna, s mivel természetszerűleg mind a két színház közönségsikerre törekszik, a szocialista versengésnek biztosítva lettek volna az alapfeltételei.”¹²⁶ A Fővárosi Operettszínház vezetésének NM által támogatott ambíciója azonban nem elsősorban a közönségsiker, hanem a nevelő szórakoztatás műfajainak kikísérletezése és elterjesztése volt.

Halász azt is nehezményezi, hogy a Jánosi miniszterhelyettesnél tartott értekezleten „a mi érveinket, mint sovén és a racionalizálás felsőbb szempontjaiból kiragadott és így, mint meg nem értő érveket figyelmen kívül hagyták.”¹²⁷ Nem nevezi meg a korban veszedelmes „sovén” jelzót használó hivatalnokot, de világos, hogy a racionalizálás egy színház megsemmisítésével való megoldásának okára kérdező vita helyett az értekezleten a Révai miniszterségére jellemző erőpolitika érvényesült. A levélen Komócsin kézírásával szerepel, hogy „lássa Farkas Mihály elvtárs”. Utóbbi valószínűleg továbbküldte a panaszt a Tudományos és Kulturális Osztályára, melyre egy szeptember 25-én készült szókimondó belső feljegyzésben Szilágyi Albert reagált. Még ugyanaznap dátummal készül ebből egy rövidített, válaszként továbbküldött változat a KV-nek. Lényegében az első, osztályon belüli tájékoztatásra szánt feljegyzés tárja fel a színház megszüntetésének valódi okát, a végrehajtó személyét. A döntés meghozatalának pontos körülményei azonban ebből az iratból sem derülnek ki. Az is árulkodó, hogy a KV-nak küldött válaszból mely információk maradtak ki, tehát minek célszerű a kultúra irányítás körein belül maradni. Szilágyi először a gazdaságos működésre vonatkozó hivatkozást söpri le a napirendről. Leszögezi, a színházat azért szüntették meg, hogy a művészileg/politikailag értékesebbnek tartott társulatokat ne érintse a racionalizálás, s azok új kamaraszínházaik révén gazdaságosabban működhessenek.

„A Vígszínház további működtetése /még csökkentett létszám esetében is/ – a racionalizálási irányszámok elérése érdekében – magasabb színvonalat biztosító színházak (kiemelés tőlem –H. Gy.) létszámának csökkentését tette volna szükségessé. A Vígszínház helyén létrejött kamaraszínházak nemcsak önfenntartók, hanem jelentős százezrekkel csökkentik anyaszínházuk deficitjét, s egyben magasabb színvonalú előadást nyújtanak.”¹²⁸

A döntés indoklásában egyszerre érhető tetten a magas kultúra (drámát játszó színház) a korban megkérdőjelezhetetlennek gondolt felsőbbrendűsége a tömegkultúrával (zenés szórakoztató színház) szemben, s a szocialista korszakban végig fennálló hatalmi ellenségesség a közönség fogyasztói igényeit figyelembe vevő, s ezzel az 1945 előtti üzleti alapú magánszínházi hagyományt idéző társulatokkal szemben. Jellemzően Szilágyi nem is látja szükségét annak, hogy a Fővárosi Operettszínház monopolhelyzetét tagadja vagy nehezményezze:

¹²⁶ MNL OL M-KS 276-91. 45. ö. e. Halász Kálmán levele Komócsin Zoltánnak.

¹²⁷ MNL OL M-KS 276-91. 45. ö. e. Halász Kálmán levele Komócsin Zoltánnak.

¹²⁸ MNL OL M-KS 276-91. 45. ö. e. Feljegyzés a Vígszínház megszüntetésével kapcsolatban.

„Tény, hogy a Fővárosi Operett Színház és a Vidám Színpad monopolhelyzetet nyert, de egyben a kulturális ellátottság biztosítása s az állami ráfordítás csökkentése mellett, /többek közt a külön művészeti vezetés megszüntetése révén./¹²⁹”

A fenti mondat, s egyáltalán a zenés színházak versenyének hiányára való bármiféle reflektálás kimarad a KV-nak küldött válaszból: a politikai előadásformákkal kísérletező zenés színház mellett eszerint nem szükséges/kívánatos a konkurencia.

A botrányért viselt felelősséget elhárítandó, a jelentésíró közli: osztályuk azért sem vonhatta bele a szakmai testületeket és szerveket a racionalizálás e különös, egy színházat a többiek „javára” megsemmisítő formájának megvitatásába, mert a Tudományos és Kulturális osztály sem tudott e tervről:

„Teljes mértékben igaza van Halász elvtársnak abban, hogy a Vígszínház megszüntetését a „rólunk, velünk” elv megsértésével hajtották végre. Erről az augusztusban alakult alosztályunk sem tudott és mi is csak az események után informálódtunk. Közbelépésünkre és a Színház és Filmművészeti Szövetség követelésére a további racionalizálási tárgyalásokat már a színházak vezetőinek bevonásával végezte a Népművelési Minisztérium.”¹³⁰

A bizonytalan kimenetelű politikai helyzetre jellemzően a jelentésíró senkit nem mer vádolni az egyeztetések hiányáért. S az is csak a következő, s ami fontos, a KV-nak továbbküldött változatban már nem szereplő mondatból derül ki, hogy a színházi racionalizálást, ezen belül a Fővárosi Vig Színház megszüntetését ki irányította. Az információ annyiban meglepő csupán, hogy az NM megalakulásától Révai bizalmasaként ismert, de az új szakaszban is, egészen 1955-ig posztján maradt döntéshozónak, a Színházi Főosztály vezetőjének aláírása, vagy neve ezen kívül egyetlen, a színházi racionalizálással kapcsolatos általunk ismert dokumentumon sem szerepel.

„Az intézkedések népszerűtlenségének egyik oka éppen az volt, hogy a színházak vezetői is értetlenül, tájékozatlanul álltak a jelenségek előtt. Kende elvtárs, aki a racionalizálást végrehajtja, (kiemelés tőlem – H. Gy.) szintén csak jóval később kapott tőlünk olyan információt az általános gazdasági helyzetről, ami munkájának szükséges voltát alátámasztotta.”¹³¹

Kende István azt azonban felmérte, hogy a racionalizálást fel lehet használni a kultúrszemét beözönlése elleni kultúrharcban. S a tevékenységéhez kapcsolódó dokumentumokat ismerve valószínű, hogy számára a Fővárosi Vig Színház veszélyesen sikeres zenés színházi produkciói is a kultúrszemét kategóriába tartoztak. Hisz Kende a Nemzeti Színház vezetőivel különösen sokat vitatkozva az új szakaszban is hajthatatlanul képviselte a színház politikai funkciójának elsődlegességét.¹³² Ennek részeként, ahogy ezt a Fővárosi Vig Színház

¹²⁹ MNL OL M-KS 276-91. 45. ő. e. Feljegyzés a Vígszínház megszüntetésével kapcsolatban.

¹³⁰ MNL OL M-KS 276-91. 45. ő. e. Feljegyzés a Vígszínház megszüntetésével kapcsolatban.

¹³¹ MNL OL M-KS 276-91. 45. ő. e. Feljegyzés a Vígszínház megszüntetésével kapcsolatban.

¹³² Jó példa az operetteket döntően politikai szempontból értékelő felfogására a „Színházművészetünk a márciusi párthatározat tükrében” című 1955-ös cikkének részlete: „Nem az operett-műfaj túltengéséről van itt szó, hanem elsősorban és alapvetően az ún. „békebeli” operettek, a szirupos múltnak, a múlt-nosztalgiaának, a múlt kritikamentes, zenével édesített képének a feltűnéséről színpadjain túlnyomó részén. A legsötétebb elnyomás korát hovatovább színházaink édes melódiákon keresztül ismertetik meg előadásaink túlnyomó többségében.” Kende 1955: 401.

megszüntetése is mutatja, eltökélten támogatta a Gáspár Margit által megálmodott szovjet mintájú új zenés színházi modellt. Ráadásul az igazgató is védte az ellentmondást nem tűrő kádert a színházvezetők támadásaitól, például a Színház és Filmművészeti Szövetség 1953. október 2-i bővített aktíva-vezetőségi ülésén.¹³³

A Fővárosi Operettszínház nézők által támogatott egyetlen pesti konkurensének Kende István által koordinált megszüntetése tehát a Rákosi tábor háttérben továbbra is döntéshozó pozícióban maradt kulturális frontjának erődemonstrációjaként, s egyben a nevelő szórakoztatás egyeduralmának megőrzéséért végrehajtott radikális gesztusként is értelmezhető. A Fővárosi Víg Színház e reformkonceptióra azért jelentett veszélyt, mert a *Szombat délutánnal* is bebizonyította: lehet olyan, a politikai taktikai elvárásoknak formailag megfelelő zenés szórakoztató előadást összerakni, mely paradox módon a pesti zenés szórakoztatás folytonosságát is képviseli, mely a befogadói elvárásokat nem opponálja, s a zenés színházi fogyasztói szokásokkal is összeegyeztethető. A recept: kétfajta zárt előadás típus, a politikai és a szórakoztató egyfajta keveréke, kereszteződése, az utóbbi dominanciájával.

A szakmai szervezet listái – a Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség szerepe a racionalizálásban

A Fővárosi Víg Színház megszüntetésével foglalkozó iratokban többször szerepel, hogy a Szövetség vezető képviselői nem tudtak a tervezett intézkedésről. Ennek igazságtartalmát több forrás árnyalja. Egyfelől a szövetség MNL OL-ban őrzött anyagában, a „színházi területen végrehajtott racionalizálás iratai”¹³⁴ tanúsága szerint a személyi és strukturális átalakításokról már legalább 1954. május 18-tól készültek listák. Jellemzően dátum és aláírás nélkül, s az sem derült ki, ki kinek készítette ezeket. Általában külön oszlopok tartalmazták az elbocsátandókat, a szerződötendőket s az elvágyódókat. Ahogy a listákon az e. (valószínűleg elbocsátandót jelent) jelzéssel ellátott nevek száma nőtt, úgy szaporodtak mellettük a családi helyzetükre vonatkozó megjegyzések. Ezek feltehetőleg a szociális szempontok figyelembevételének szándékára utaltak. Az első listák készültek a Fővárosi Víg Színház megszüntetése még nem szerepelt a tervekben, az esztrád színház társulatát azonban már szervezték. Ezt a Színház- és Filmművészeti Szövetség Intézőbizottsága által a színházak együttesének megerősítésével /illetve a színházak jövő évi átszervezésével/ kapcsolatos javaslatok megtételére kijelölt bizottság tagjainak (Apáthi Imre, Marton Endre és Gábor Miklós) június 4-i, az MDP Agitációs és Propaganda osztály anyagában található javaslata bizonyítja. Ez az osztály állt mindennapos munkakapcsolatban a Szövetség pártvezetőségével és az NM Színházi Főosztályával. A bizottsági tagok közül csak Apáthi Imrének volt kapcsolata a zenés színházzal: 1947-48-ban rendezett a Fővárosi Operettszínházban, 1950-52 között pedig a társulat színésze és rendezője volt. Ő is, akárcsak

¹³³ Gáspár Margit hozzászólása: „És én szeretném megkérdezni Kende elvtársat, hogy nagyon sok ilyen segítséget kapott-e például a színházi főosztály? (...)Tehát például vezető poszton – én azt hiszem – nem lehet más, mint becsületes és jó szándékú, művelt forradalmár, akit azután a terület szakembereinek kell megtanítani. De ha nem tanítjuk meg, de ha azt az arra a posztra helyezett forradalmárt, a pártnak a megbízottját nem tanítjuk, hanem csak időnként in flagranti érjük, vagy csúfoljuk, vagy megjegyzéseket teszünk, azzal sem neki sem teszünk jót, sem magunknak, és nem hiszem, hogy mi felfelé eleget foglalkoztunk a káderekkel.” MNL OL M-KS 276-89. 402. ő. e.

¹³⁴ MNL OL P 2143. XXVIII-I-10 20. d. 150. t.

Marton Endre rendező, és Gábor Miklós színész ebben az időszakban a központi pártvezetéshez legközelebb álló, megbízható káderek voltak. A jelentésből világos, hogy legalábbis e kollégáik sorsáról javaslatot tévő bizottság tagjai, s valószínűsíthetően a szövetség intézőbizottságának tagjai már legalább 1954 tavaszától tudtak arról a feltehetőleg az NM Színházi Főosztályán már akkor formálódó tervről, hogy: „a jövő színházi évadra Budapesten új esztrád színház létesül és előreláthatólag három budapesti színház kap kamaraszínházat.”¹³⁵ Azzal is tisztában voltak, hogy amennyiben az átalakítást „a Színház- és Filmművészeti Szövetség kibővített Intézőbizottsága jóváhagyja és a Népművelési Minisztérium elfogadja a Népművelési Minisztérium főosztálya hajtja végre.”¹³⁶ Tehát a szakmai szervezet vezetősége már a Magyar Dráma Hete előtt tudott az Operettszínház mellé tervezett kamaraszínházról, s helyeselte az esztrád színház tervét. Eszerint a Fővárosi Víg Színház fejlődését elismerő értékelés pusztán színjáték volt. Van azonban valami, ami a gazdasági okokból talán tényleg elkerülhetetlen, a színházi szférában is végrehajtandó leépítés módjára adott javaslatban tényleg váratlan és megdöbbentő. Nevezetesen, hogy e magas és a pártos kultúrának egyaránt elkötelezett három színházi ember veti fel „kizárólag vitaanyagként” a Fővárosi Víg Színház megszüntetésének lehetőségét. Arra hivatkoznak, hogy az átalakulással létesülő négy állandó, vegyes műfajú színház Budapesten sok.

„Önkéntelenül felvetődik a kérdés, hogy a zenés vígjáték felé kiszélesedett Operett Színház mellett, komolyan szükség van-e a szerepét mindeddig igazán betölteni nem tudó és az esztrád színház megalakulásával még hézagossabb együttesű Főv. Víg Színházra. A vitakérdés ez: színházi frontunk átalakulása után be tudja-e tölteni feladatát és szükség van-e továbbra is a Főv. Víg Színházra?/ és annak kabaré kamaraszínházára./ Nem volna-e helyesebb, ha az esztrád színházat a Főv. Víg Színházban és annak együtteséből fejlesztenénk ki?”¹³⁷

A Fővárosi Víg Színház „gyenge énekes anyagára” való furcsa hivatkozás az inkább prózai színjátszásban otthonos bizottsági tagok részéről pedig arra is utalhat, hogy a konkurens színház megszüntetés ötlete eredhetett az ekkoriban a Szövetség pártaktíva vezetőségében tevékenykedő Gáspár Margittól is:

„Amennyiben úgy látják felsőbb szerveink, hogy a Főv. Víg Színház megtartandó, úgy komoly énekhanghi megerősítést javasolunk a Főv. Víg Színház társulatában, mert ezzel a hanganyaggal, amit a társulat reprezentál, nem konkurrens, de halvány imitációja csak a Főv. Operett Színháznak.”¹³⁸

A kérdés, hogy a zenés szórakoztató színházban mit értünk színvonal alatt, s azt ki minősíti, ha nem a közönség, fel sem merül. A pluralizmus még zenés színházi stílusban sem kívánatos.

¹³⁵ MNL OL M-KS 276-89. 399. ö. e. A színházak következő évi átszervezésével kapcsolatos javaslatok megtételére kijelölt bizottság jelentése.

¹³⁶ MNL OL M-KS 276-89. 399. ö. e. A színházak következő évi átszervezésével kapcsolatos javaslatok megtételére kijelölt bizottság jelentése.

¹³⁷ MNL OL M-KS 276-89. 399. ö. e. A színházak következő évi átszervezésével kapcsolatos javaslatok megtételére kijelölt bizottság jelentése.

¹³⁸ MNL OL M-KS 276-89. 399. ö. e. A színházak következő évi átszervezésével kapcsolatos javaslatok megtételére kijelölt bizottság jelentése.

Az is merőben eltér a szövetség nyilvános diskurzusától, hogy a bizottság tagjai maguk biztatják racionalizálásra „felsőbb szerveiket”: „Színházi kultúránkban csak akkor várhatunk komoly emelkedést, ha minden liberalizmus nélkül az együtteseket megtisztítjuk a pályára alkalmatlan elemektől.”¹³⁹ A minisztériumi, a Fővárosi Víg Színház megszüntetéséről hozott határozat tehát támaszkodhatott a szakmai szövetség „ajánlására”.

Az 1954-es racionalizálás színházi területen valószínűsíthető méreteiről már újra egy a szövetség iratanyagában található dátum és aláírás nélküli táblázat¹⁴⁰ tudósít. Ebből kiderül, hogy a színházi racionalizálást Budapesten lényegében a második, sikeres zenés szórakoztató színház 209 dolgozójának elbocsátásával „pipálták ki”. Ezen kívül az Ifjúsági Színházat érintette a leépítés. Eközben a racionalizálással a Fővárosi Operettszínház társulatának létszáma 96-tal nőtt. Ebből a 79 „egyéb”, nem színész tag, valószínűleg az ének-, tánc- és zenekart erősítette.

	Művész:	Ebből színész, segédszínész:	Egyéb:	Összesen:
Falu Színház	- 16	-24	-10	-26
Fővárosi Víg Színház	-74	-43	-135	-209
Fővárosi Operett Színház	+ 17	+17	+79	+96
Vidám Színpad	+12	+12	+45	+57
(A fenti 3 összege H. Gy.)	-45	-14	-11	-56
Ifjúsági Színház	-22	-22	-8	-30
Madách	-	-	+30	+30
Néphadsereg Sz. 2. társulat	-21	-50	-10	-31
Néphadsereg Színház, Déryné	-	-	+50	+50
Fenti 4 összege - H. Gy.	-21	-	+40	+19
Debrecen- Szolnok- Békéscsaba	-12	-12	+37	+25
Létszám csökkentés	-130	-58	-	-130
Repertoár	-	-	-20	-20
Vidéki operák	-60	-5	-10	-70
(Az egész összegzése – H. Gy.)	-306	-225	+48	-258

A táblázat számainak hitelességét nem tudjuk ellenőrizni. Eszerint a racionalizálás országosan 258 színházi dolgozó leépítését jelentette. Hogy az elbocsátások komoly szociális gondot okoztak, mutatja, hogy az iratanyagban szerepel a szerződés nélküli színészek listája, lakcímmel, 350 névvel.¹⁴¹

Az az alkalmazkodó görbülékenység is jól jellemzi a szövetség „felsőbb szerveknek” alárendelt végrehajtói pozícióját, amellyel a Fővárosi Víg Színházat illetően mindenképpen

¹³⁹ MNL OL M-KS 276-89. 399. ő. e. A színházak következő évi átszervezésével kapcsolatos javaslatok megtételére kijelölt bizottság jelentése.

¹⁴⁰ MOL P 2143. XXVIII-I-10 20. d. 150 t.

¹⁴¹ MNL OL P 2143. XXVIII-I-10 20. d. 150 t.

utólag „lepapírozták” a racionalizálást. A szövetség munkanaplójából¹⁴² követhető a felgyorsított ügymenet, mely inkább formális tájékoztatásra, mint valódi vitára utal. (Az ülések jegyzőkönyveit nem találtuk meg.) 1954. szeptember 3-án rendkívüli intézőbizottsági ülést rendeztek, ahol a színházi terület racionalizálása volt napirenden. Rá egy napra, a racionalizáló bizottság a Fővárosi Víg Színház, a Fővárosi Operett Színház és a Vidám Színpad behívott igazgatóival közli, amit amúgy is tudnak. Jellemzően, a szeptember 6-i ülésen Gáspár Margit – Szilágyi Beával, Major Tamással, Horvai Istvánnal, Bozóky Istvánnal, Marton Endrével együtt – már a racionalizáló bizottság tagja. Miután lebonyolítják a koreográfiát a vidéki, majd a pesti igazgatókkal, a bizottság „összeállítja az anyagot”, s a szeptember 10-i rendkívüli intézőbizottsági ülésén már meg is vitatják a jelentést. Rá egy hónapra, október 12-én beszámoló hangzik el a racionalizálással kapcsolatban végrehajtott feladatokról. A téma a november 13-i intézőbizottsági ülésen is előkerül, ahol „a színházi terület megvizsgálása a racionalizálással kapcsolatos feladatok végrehajtása után” című napirendet tárgyalják, majd december 3-án „a racionalizálás befejezésével kapcsolatos” feladatokat vitatják meg. Amilyen puccsszerű volt a döntés, olyan hosszadalmasan foglalkoztak vele utólag, valószínűleg a politikai kármentés szándékával.

Szemérmes válságkommunikáció

Egy híreket titkoló újság - *Színház és Mozi*

A Fővárosi Víg Színház megszüntetéséről nem adott hírt a Nagy Imre korszak enyhültebb hangnemét sugallni szándékozó *Színház és Mozi*. Ez 1954 márciusától lett újra műsorújságból képes hetilappá, kis színeseivel, stílusával néha már a *Színházi Életet* idézve. A május 21-i számban még „Szombat este a *Szombat délután*nál. A csepeli Papírgyár dolgozóinak látogatása a Fővárosi Víg Színház előadásán” címmel képes riport jelenik meg. A június 11-i számban arról értesülhetnek az olvasók, hogy „Az új Fővárosi Víg Színház felépítése meggyorsul. A régi színházépületet teljesen lebontották s helyébe 1955 szeptemberére újonnan felépül Budapest második operettszínháza.”¹⁴³

Az új évad kezdetén azonban sem a színházi térképről eltűnt Fővárosi Víg Színház, sem társulatának sorsa, sem a racionalizálás nem szerepel témaként. Az „Indul az új színházi év. Körséta a budapesti színházakban” című cikkben csak egy szándékosan homályosan fogalmazott mondat tudósít a strukturális változásokról.

„A társulatok összeállítása a nyár folyamán megváltozott, ami elsősorban annak érdekében történt, hogy a közönség tökéletesebb előadásokat kapjon, s a színészek még sokoldalúbban fejthessék ki képességeiket.”¹⁴⁴

A Fővárosi Víg Színház mindössze egy kommentálatlan utalás erejéig szerepel a mindig dicsőítő jelzővel illetett Fővárosi Operettszínházról szóló részben: „A nagyszerű társulat kamaraszínházat kapott a Dohány utcában, a volt Fővárosi Víg színház helyiségében.”¹⁴⁵ A *Szombat délután* eltűnt a programból s ezt az előadást érdekes módon nem követelik a

¹⁴² OSZK SZT 406.545

¹⁴³ *Színház és Mozi* 1954. június 11. 22.

¹⁴⁴ *Színház és Mozi* 1954. augusztus 27. 3.

¹⁴⁵ *Színház és Mozi* 1954. augusztus 27. 5.

dolgozók, mint az uzsai kőbányászok a bányász operettet.¹⁴⁶ Gáspár Margit decemberi nyilatkozatában beszél új kamaraszínházukról, s egy homályosan fogalmazott mondattal sugallja: „Nem rajtunk múlt, hogy ez a helyiség jutott nekünk.”¹⁴⁷ Azért azt is elárulja, hogy már korábban is szerettek volna kamaraszínházat:

„- Régóta szükségünk volt kamaraszínházra, mert a nagyoperett csak egyfajta lehetőséget ad, és prózaképes színészeinken a fáradtság jelei kezdtek mutatkozni. Mi pedig egyre több ilyen színészt kívánunk foglalkoztatni a zenés vígjáték elhanyagolt, fontos műfajában.”¹⁴⁸

Némi cinizmussal még a Halász Kálmán levelében szereplő vádra is reflektál, mely a Fővárosi Operettszínház monopolhelyzetét nehezményezte:

„(...) igen egészséges „Blaha Lujza Színház-sovinizmus” alakult ki: két színházunk állandóan versenyez egymással.”¹⁴⁹

A közönségbarátnak szánt hetilap tehát reakció nélkül elsiklott a népszerű pesti zenés színház eltűnése mellett. Az új szakasz a taktika igényei szerint legfeljebb a cikkek osztályharcos hangnemét enyhítette. Újságírók és olvasók is tudatosíthatták, hogy még korlátozott zenés színházi stílus polifónia sem kívánatos.

A „mintanéző” lázadása

1954 ősze azonban nem jelentette a zenés színházi fogyasztói igények érvényesíthetőségének végét. Mi több, a reform operett koncepció végleges vereséget szenvedett, mégpedig magában az immár konkurens nélküli Fővárosi Operettszínházban. November 12-én, nem sokkal a Hazafias Népfront első kongresszusán a júniusi politika sikerét hirdető Nagy Imre felszólalás után mutatták be Kálmán Imre *Csárdáskirálynő* című, új, osztályharcosra átigazított szövegkönyvvel ellátott operettjét Szinetár Miklós rendezésében, Honthy és Feleky főszereplésével. A librettót a vérprofi szerzőpáros Békeffy István és Kellér Dezső készítette. Ezt ugyanúgy „szerelték össze”, mint a *Szombat délután*ét: a szereplők szájába adott sorozatos arisztokrácia kritika és önkritika háttérben ott rejtőztek implicit intertextusokban a háború előtti zenés szórakoztató hagyományra való utalások.¹⁵⁰ A rendezésben felfedezhetők ugyan a politikai előadásforma elemei, de az librettóírói, színészi s főleg a zenei dramaturgia a nézőt a szórakoztató zárt előadásformaként való befogadás felé terelte. S Kálmán melódiáinak hatására a minisztériumi álmokban létező mintanéző fellázadt, s megbuktatta a Gáspár Margit-féle modern zenés színházi koncepciót. Ami nem sikerült Komor Imrének *Szabad Nép*beli, a király meztelenségét felfedő cikkével, azt demonstrálták a színházat a *Csárdáskirálynő* jegyeiért megostromló nézők. 1955. január 15-én már az ötvenedik, június 19-én a százötvenedik, szeptember 16-án a kétszázadik előadást tartották.

¹⁴⁶ „Ilyen és ehhez hasonló darabokra van szüksége a dolgozóknak. Olyan darabokra, ahol a saját életét látja, és ahol rádöbben, hogy aki bányásznak született, az is marad egész életében. Szeretjük azokat, akik nekünk örömet okoznak, így vagyunk a „Két szerelem”-mel, és félretesszük forintjainkat, hogy ha a színházak kinyitnak, újra megnézhesük a „Két szerelmet”. Pressler Emília szállításvezető.” *Színház és Mozi*: 1954. szeptember 3. 24.

¹⁴⁷ *Színház és Mozi* 1954. december 17. 4.

¹⁴⁸ *Színház és Mozi* 1954. december 17. 4.

¹⁴⁹ *Színház és Mozi* 1954. december 17. 4.

¹⁵⁰ Erről lásd Heltai 2012: 201-219.

1956. február 16-án volt a kétszázötvenedik, május 29-én a háromszázadik előadás¹⁵¹ Még 1954-ben bemutatta a Békeffy-Kellér-féle *Csárdáskirálynő* adaptációt a szegedi, a debreceni, a miskolci, a pécsi és a győri színház. Az országban 1954-ben a 291 *Csárdáskirálynő* előadást 227 513 néző látta, 1955-ben pedig a 600 előadást 498 070 néző.¹⁵² A kínos siker azt is bizonyította, hogy a nevelő szórakoztatás 1954-re manifesztálódó válságát nem sikerült a Fővárosi Víg Színház kiiktatásával megoldani. A nézői roham a Kálmán operett jegyeiért a zenés színházi fogyasztási szokások rövid távú változtathatatlanságának ekkora bizonyítéka volt, hogy utána már nem lehetett a termelési operetteket a dolgozók igényeként feltüntetni. Kármentésként „a Fővárosi Operettszínház államosításának ötödik évfordulójának alkalmából december 14-15-én, kétnapos értekezleten”¹⁵³ vitatták meg az operett műfaj továbbfejlődésének irányát. De a helyi zenés szórakoztató hagyományt s a hozzá kapcsolódó fogyasztói igényeket már nem lehetett visszagyömöszölni a palackba. 1955-öt eluralta a *Csárdáskirálynő*, s a „polgári kultúrszemét beáramlása” helyett immár a Kálmán adaptáció sikerén borongó válságdiskurzus.¹⁵⁴ Ugyanakkor az előadás váratlan külpolitikai szolgálatokat is tett, amikor a Fővárosi Operettszínház 1955 decemberében kezdődő Szovjetunióbeli vendéjátékán a moszkvai, majd a leningrádi nézőket, sőt a SZKP KB tagjait (Vorosilov, Kaganovics, Mikojan, Szaburov, Szuszlov, Hruscsov, Sepilov) is meghódította. Miközben a nevelő szórakoztatás reform koncepcióját reprezentáló új magyar TSZ operett, a *Boci-boci tarka* megbukott Moszkvában.¹⁵⁵ Gáspár Margit 1956 októberében lemondott az Operettszínház igazgatói posztjáról. 1957-től utódja államosítás előtti elődje, a megszüntetett Fővárosi Víg Színház zenei vezetője, Fényes Szabolcs lett.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BLF)

VIII. 3806 Fővárosi Vígszínház

Magyar Dolgozók Pártja (MDP)

M-KS-276-65 Rákosi Mátyás titkári iratai 1948-1956

M-KS-276-89 Agitációs és Propaganda Osztály 1950-1956

M-KS-276-91 Tudományos és kulturális osztály 1953-1956

M-KS-176-53 Politikai Bizottság 1948-1956

Népművelési Minisztérium (NM)

Kollégiumi értekezletek 1949-1956 XIX-I-3-n

Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség

P 2143 XXVIII-I-10

Országos Széchenyi Könyvtár (OSZK) Színháztörténeti Tár (SZT):

¹⁵¹ Rátonyi 1984: 332.

¹⁵² Taródy-Nagy (szerk.) 1962: II. 126-127.

¹⁵³ *Színház és Mozi* 1954. december 10. 26.

¹⁵⁴ Erről lásd Heltai 2012: 57-65.

¹⁵⁵ Erről lásd Heltai 2004: 87-118.

Békeffy István-Kellér Dezső-Fényes Szabolcs (Jeney Imre ötletéből) *Szombat délután*
Jelzet: MM 20.33

Fényes Szabolcs-Boros Elemér -Romhányi József: *Két szerelem*. Jelzet: FM6/6580

A Színház- és Filmművészeti Szövetség munkanaplója 1951. július 1-től 1954. december 31-ig. Jelzet:406.545

Jegyzőkönyv az 1954. július 5-én a Budapest Városi Tanács VB által rendezett „Színházi Közönségkonferenciáról”, Jegyzetsokszorosító üzem, Jelzet: 406.548

Kellér Dezső (1905-1986) hagyatéka Fond 14.

Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség irattárának töredéke (1949-1959) Fond 16

Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség irattárának töredéke (1952-1958) Fond 18

Illyefalvi I. Lajos (szerk.) *Budapest Székesfőváros statisztikai évkönyve*, Budapest.

Esti Budapest, Magyar Nemzet, Színház és Mozi, Szabad Nép

HIVATKOZOTT IRODALOM

Carlson, Marvin 2000: A színház közönsége és az előadás olvasata, *Critikai Lapok*. 3-4. 33-38.

De Marinis, Marco 1999: A néző dramaturgiája. Egy valószínűtlen asszociáció. *Critikai Lapok* 10. 26-31.

Gáspár Margit 1949: *Operett*. Budapest

Heltai Gyöngyi 2004: Operett-diplomácia. A Csárdáskirálynő a Szovjetunióban 1955-1956 fordulóján, *AETAS*, 3/4. 87-118.

Heltai Gyöngyi 2012: *Az operett metamorfózisai (1945–1956). A „kapitalista giccs”-től a „haladó mimusjáték”-ig*. Budapest

Kende István 1955: Színházművészetünk a márciusi párthatározat tükrében,” *Színház- és Filmművészet* 6. Június 401-415.

Kellér Dezső 1965: *Fogom a függőnyt*. Budapest

Kertész Sándor 1981: *Déryné voltam Kanadában. A torontói Művész Színház 23 éves története*. Toronto

Lontay László 1954: Két szerelem. *Színház és Filmművészet* július-augusztus. 332-336.

Mesterházi Lajos 1952: Boldogság, In: *Hűség*. Budapest 91-156.

N. N. 1943: Adatok a budapesti színházkultúra egy évtizedéhez. *Statisztikai Értesítő* 118-120.

Rainer M. János 1999: *Nagy Imre. Politikai életrajz II. 1953-1958*. Budapest

Rátonyi Róbert 1984: *Operett I-II*. Budapest

Sugár Róbert 1987: *Ugye, hogy nem felejtess el?* Budapest

Taródy-Nagy Béla (szerk.) 1962: *Színpad és közönség. Magyar színházi adatok I-II*. Budapest

Venczel Sándor 1999: Virágkor tövisekkel, Beszélgetés Gáspár Margittal, *Színház*, XXXII. évf. 8. 17-19.

Vitányi Iván 1954: A tömegek zenei igényei. *Új zenei szemle*, V. évf. 9. 32-35.